

Univerzitet u Sarajevu  
Filozofski fakultet  
Odsjek za sociologiju

## **Patrijarhalna i moderna porodica u Bosni i Hercegovini**

-ZAVRŠNI RAD-

Kandidat:

Abdurahmanović Kasim

Mentor:

Doc.Dr.Adnan Fočo

Sarajevo, novembar 2023.

## Zahvalnost

*Veliku zahvalnost dugujem mentoru svog rada Doc.dr. Adnanu Foči, koji je mi je svojim znanjem i savjetima pomogao pri izradi ovog magistarskog rada. Želio bih da se zahvalim i ostalim profesorima sa Odsjeka za sociologiju na prenesom znanju i stečenom iskustvu od njihove strane, koje neću nikad zaboraviti i koje ću zauvijek pamtiti i cijeniti. I na kraju ogromnu zahvalnost pripisujem svojoj majci koja je bila uz mene i u lošim i u dobrim trenucima za ovih 5 godina ukupnog studija i bez nje ovaj značajan iskorak apsolutno bi bio nemoguć.*

# SADRŽAJ

SAŽETAK.....	5
ABSTRACT.....	6
<b>1.UVOD.....</b>	<b>7</b>
1.1. Prikaz strukture rada.....	9
1.2 Metodološki okvir rada.....	9
1.2.1.Problem,predmet i ciljevi istraživanja.....	10
1.2.2 Hipoteza i metode istraživanja.....	11
<b>2.Tradicionalna (patrijarhalna) i savremena moderna porodica.....</b>	<b>11</b>
2.1 Tradicionalna porodica.....	11
2.1.1 Tradicionalno roditeljstvo.....	12
2.2 Savremena moderna porodica.....	12
2.2.1 Izazovi u savremenom roditeljstvu.....	13
2.3.Karakteristike patrijarhalne i savremene moderne porodice.....	14
<b>3.Bosanskohercegovačka porodica kroz povijest.....</b>	<b>18</b>
3.1 Put u nestanak klasične porodice u BiH.....	19
3.1.2 Feministički utjecaji.....	20
<b>4.Period postmodernizma.....</b>	<b>21</b>
4.1 Obilježja postmoderne nukelusna porodice.....	22
4.1.1 Stukturalna izolacija.....	22
4.1.2. Funkcionalna povezanost.....	22
4.1.3.Status u okviru porodice.....	22
<b>5.Globalizacija i promjene u porodici.....</b>	<b>23</b>
5.1 Posljedice globalizacije.....	23
5.1.1.Siromaštvo.....	23
5.1.2 Nasilje u porodici.....	24
5.1.3. Porodična tjeskoba.....	25
5.1.4.Demografski kolaps.....	26
5.2.Razvoj tehnologije i medija.....	26
5.3.Prepoznatljive posljedice unutar bh stvarnosti.....	27

5.4.Uticaji globalizacije i modernizacije na porodicu.....	28
<b>6.Promjene uloga i funkcija u porodici.....</b>	<b>30</b>
6.1 Biološko-seksualna funkcija.....	31
6.2 Reproductivna funkcija.....	32
6.3 Socijalizacijska funkcija.....	33
6.4.Proizvodno-potrošačka funkcija.....	34
<b>7.Strukturalna transformacija braka i porodice.....</b>	<b>34</b>
7.1 Problemi bh porodice.....	35
7.1.2.Siromaštvo.....	35
7.1.3 Nezaposlenost.....	36
<b>8.Alternative i raspad braka.....</b>	<b>37</b>
8.1 Kohabitacija.....	37
8.2 Istospolna bračna zajednica.....	37
8.3 Samačka kućanstva.....	37
8.4 Komune.....	38
8.5 Raspad braka i kriza.....	38
8.5.1 Vrednovanje braka.....	39
8.5.2 Sukobi između supružnika.....	39
8.5.3 Modernost,sloboda,izbor.....	40
<b>9.Položaj žene u društvu.....</b>	<b>41</b>
9.1.Spolna podjela rada.....	41
9.2.Kulturna podjela rada.....	42
9.3.Rod i zaposlenje.....	42
9.4.Žene u javnom i političkom životu.....	43
<b>10.Položaj djeteta u porodici i društvu kroz povijest.....</b>	<b>44</b>
10.1 Povijesni presjek.....	44
<b>11.Budućnost bh porodice.....</b>	<b>46</b>
<b>12.ZAKLJUČAK.....</b>	<b>48</b>
LITERATURA.....	50

## SAŽETAK

Priroda, značaj i suština braka su nedvojbeno determinirani ograničenjima društvenog, historijskog i kulturnog trenutka. Kako, prema Baumannu (2005) život u fluidnom modernom društvu ne može stajati u mjestu on se mora prilagoditi, tako se BiH porodica modernizovala, odnosno prilagodila. Kriza i poremećaji ravnoteže vrijednosnih, socijalnih i moralnih faktora u čitavom socijalnom sklopu pa i porodici imali su za posljedicu iznimno brzo mijenjane formalnih i neformalnih struktura društva. Zbog specifičnosti postsocijalističke transformacije bosanskohercegovačkog društva, navedene tendencije u porodici se ispoljavaju u nešto skromnijem obimu, ali nisu zanemarive i utiču na promjenu ranijih preovladavajućih oblika porodičnih i bračnih formi. Tim više jer se bosanskohercegovačka porodica, koja je donedavno bila čisto patrijarhalna porodica, sa jasnom hijerarhijskom strukturom, ulogama i raspodjelom moći našla na „udaru“ društvenih promjena, koje su ostavile velike posljedice na njenu funkcionalnost, a koje se su odrazile i na brak i bračnu zajednicu. Uticaj globalizacije, tehnologije i modernizacije su doprinijeli raznim promjenama unutar funkcija i strukture porodice. Globalizacija je doprinijela jednoličnom načinu sklapanja brakova, zasnivanja porodice i odgoja djece. Homoseksualni pokreti direktno mijenjaju formu porodice. Nastaju homoseksualni brakovi i drugačije vrste porodice gdje roditelji istog spola usvajaju djecu i na taj način formiraju porodicu. Postmoderna porodica je ekonomski sigurnija od predmoderne porodice, ali je to ne čini sretnijom u emotivno-psihološkom aspektu.

Od želje za slobodom i rodnom jednakosti do učestalih razvoda brakova, sukoba i nasilja unutar porodice kao i njihovih alternativa, suština porodice, naročito bosanskohercegovačke, je prošla tranziciju iz patrijarhalne u savremenu porodicu. Vrlo snažan uticaj informaciono-komunikacionih sistema je rezultirao kulturnim kaosom u BiH što je za posljedicu imalo potpuno urušavanje sistema društvenih vrijednosti unutar kojeg smo, bar sada svrstavali brak i porodicu.

**Ključne riječi:** *porodica, uloge, globalizacija, modernizacija, struktura, funkcije, tranzicija.*

## ABSTRACT

The nature, significance and essence of marriage are undoubtedly determined by the limitations of the social, historical and cultural moment. Since, according to Baumann (2005), life in a fluid modern society cannot stand still, it must adapt, therefore the Bosnia and Herzegovina family has also modernized, that is, it adapted. The crisis and disturbances in the balance of value, social and moral factors in the entire social structure, including the family, resulted in extremely rapid changes in the formal and informal structures of society. Due to the specificity of the post-socialist transformation of the Bosnian society, the mentioned tendencies in the family are manifested in a somewhat more modest scale, but they are not negligible and affect the change of the earlier prevailing forms of family and marriage forms. All the more because the family in Bosnia and Herzegovina, which until recently was a purely patriarchal family, with a clear hierarchical structure, roles and distribution of power, found itself on the "hit" of social changes, which had great consequences on its functionality, and which also reflected on marriage and marital union. The impact of globalization, technology and modernization have contributed to various changes within the functions and structure of the family. Globalization has contributed to uniform ways to conclude marriages, based on the family and raising children. Homosexual movements directly change the form of the family. Homosexual marriages and different types of families where parents of the same sex adopt children and thus form a family. The postmodern family is more economically safer than a pre-minor family, but it does not make it happier in the emotional-psychological aspect. From the desire for freedom and gender equality to frequent divorces, conflicts and violence within the family as well as their alternatives, the essence of the family, especially in Bosnia and Herzegovina, has undergone a transition from the patriarchal to the modern family. The very strong influence of information and communication systems has resulted in cultural chaos in BiH, which resulted in the complete collapse of the system of social values within which, at least now, we classified marriage and family.

**Keywords:** *family, roles, globalization, modernization, structure, functions, violence, transition.*

## 1.UVOD

U svim društvima, a posebno patrijarhalnim, u koja spada i bosanskohercegovačko, uloga porodice je od izuzetnog značaja. Bilo bi krajnje pogrešno umisliti da su patrijarhalne zajednice po sebi anahrone i u socijalizirajućem smislu inferiorne, pogotovo u kompariranju sa tzv. modernim društvima gdje djeca, kao što je opće poznato, najčešće odrastaju mimo majčinske brizi i obiteljske topline, u osami ili u namjenski osmišljenim ustanovama koje su nedostatne u pružanju svega onog što djetetu doista treba dok prolazi kroz najosjetljiviju fazu svoga razvoja. Ali, mi se ponašamo kao da nam je upravo do toga stalo. Svjedoci smo svekolikih promjena u savremenoj porodici koje analitičari najčešće kvalificiraju krizom današnjih porodičnih sistema u svijetu. „Dekonstrukcija“ patrijarhalnog tipa porodice odvija se intenzivno još od 60-tih godina prošlog stoljeća kada „nastupa nov, drugi revolucionarni tok porodičnih promjena koji u centar stavlja pojedinca“ (A. Milić, 2001.), a što se dodatno dinamiziralo početkom 21. stoljeća, odnosno na fonu aktualnog, globalno preferirajućeg liberalizma i individualizma koji stimuliraju „velike raznolikosti porodičnih modela“, prepoznatljivih u:

- osjetnom odgađanju životne dobi pri stupanju u brak;
- povećanom broju razvoda brakova;
- narastanju vanbračnih zajednica;
- povećanom broju rađanja vanbračne djece;
- sve češćim jednoroditeljskim porodicama;
- porastu samačkih domaćinstava;
- „destigmatizaciji“ heteroseksualnih identiteta itd.

Promjene su ne samo u formalno-strukturalnom smislu, tj. atomiziranju porodičnih zajednica i osjetnom smanjenju prosječnog broja njihovih članova, nego i u izmjeni karaktera unutarporodičnih odnosa (roditelji – djeca, mlađi – stariji, ostala rodbina – bliža i dalja), kao i u

vršenju temeljnih funkcija porodice (posebno odgojno-socijalizirajuće i socijalno-zaštitne), u pogledu porasta broja urbanih spram ruralnih domaćinstava, narastanja useljeničkih porodica i sl.

## **1.1 Prikaz strukture rada**

Završni magistarski rad je koncipiran od uvoda u kojem je smještena struktura i opis rada, metodološki okvir rada, predmet, problem i ciljevi istraživanja, hipoteza i metode istraživanja, glavnog dijela koji se sastoji od 10 poglavlja kao i zaključka i popisa korištene literature na kraju rada.

Prvo poglavlje se bazira generalnom topikom i pojašnjenem tradicionalne odnosno patrijarhalne i savremene moderne porodice. Izlažu se promjene u roditeljstvu, uloge majke i oca kao i naglašene karakteristike u oba tipa porodica.

Drugo poglavlje objašnjava povijest BiH porodice u kratkom kontekstu. Od posljedica rata i uticaja migracija do razvoja industrije i njenog stanja u savremenog dobu BiH porodica je prošla ogromnu tranziciju iz jedne vrste porodice u drugu.

Treće poglavlje se nadovezuje na period postmodernizma gdje se najviše fokusira na Talcot Parsonsa i njegova obilježja postmoderne nukleusne porodice.

Četvrto poglavlje govori globalizaciji i modernizaciji kao jednom od najvećih utjecaja na promjenu structure porodice. Mijenjaju se uloge i funkcije i dolazi do neželjenih posljedica kao što su demografski kolaps, siromaštvo, nasilje u porodici itd.

Peto poglavlje se nadovezuje na četvrto gdje razni autori navode i iznose svoja mišljenja o promjeni uloge i strukture porodice. 4 glavne porodične funkcije prolaze kroz transformaciju; biološko-reproduktivna, socijalizacijska, proizvodno-potrošačka, seksualna funkcija.

Šesto poglavlje govori o transformaciji braka i njenoj promjeni usljed globalizacije i modernosti. Za BiH se kao 2 glavna razloga razvoda braka navode siromaštvo i nezaposlenost.



U sedmon poglavlju se navode 4 alternative braku: kohabitacija, homoseksualni brakovi, komune i samačka kućanstva. Kada govorimo o najčešćim uzrocima koji vode u razvod braka treba voditi računa o nekoliko faktora: pripisane vrijednosti braka, sukobi među supružnicima, modernost sloboda i izbor. Danas se naravno javljaju i tipovi porodica sa jednim odnosno samohranim roditeljima pa čak i djeca bez oba roditelja.

Kada se govori o položaju žena u društvu osmo poglavlje koncipira tu spolnu i kulturnu podjelu rada između muškaraca i žena. Proces emancipacije žena i njihove borbe za rodnu jednakost je prevazišao dug put. I ako dan danas se suočavaju se diskriminacijom i rodnom nejednakošću u poslu, obrazovanju i politici i drugim sektorima situacija je ipak malo bolja nego prije par godina. Čak i uloga žene-majke pa i muža-oca je doživjela promjene u današnjem vremenu. Autoritet oca kao glave porodice je izbljedio i nestao osim u nekim još ruralnim područjima. Pojedinci žude za slobodom i jednakim pravima.

U devetom poglavlju je riječ o djetetu, njegovoj socijalizaciji od strane porodice. Uloge su se i ovdje čak promijenile. Roditelji nisu više glavni na djecom nego izgleda da djeca kontrolišu roditelje da oio nisu ni svjesni da su postali njihovi robovi.

I posljednje deseto poglavlje se fokusira na budućnost bh porodice. Urušavanje porodice je veoma jako prisutno od različitog ekonomskog položaja, socijalnog porijekla, obrazovanog nivoa, napuštanje mladih i odlazak u drugu zemlju zbog nezaposlenosti, velika stopa razvoda brakova itd. Tako da se smatra da vlast BiH mora smisliti način kako da promijeni trenutnu situaciju populacione politike.

## **1.2 Metodološki okvir rada**

### **1.2.1 Problem, predmet i ciljevi istraživanja**

**Problem istraživanja:** Bosna i Hercegovina prati trend razvijenih zemalja – pored ogromnog povećanja broja razvoda, statistike pokazuju i smanjen procenat sklopljenih brakova te odlaganje vremena ulaska u brak za kasnije godine. Sociolozi zaključuju da se bh. porodica, u većini slučajeva, transformirala iz izrazito patrijarhalne u moderniju, odnosno da se u BiH, kao i u svijetu, uloga porodice promijenila. Ovakvoj promjeni trendova doprinijeli su i procesi u širem društvenom

kontekstu, pogotovo globalizacija, nagli tehnološki razvoj, te naročito pojava interneta, što je sve utjecalo na porodični sistem. Posebno na ulogu žene, odnosno majke u porodici, koja postaje ekonomski neovisna. Specifičnost tradicionalne porodice je njena ekonomska funkcija sa strogom i jasnom podjelom rada u kojoj je najstarija muška osoba bila u izuzetno privilegovanom položaju, dok je žena imala najniži rang što je podrazumijevalo obavljanje najtežih poslova, brojne porođaje i činjenicu da je ona bila u ekonomski zavisnom položaju. Porodica u kojoj ljudi odrastaju ima veliku ulogu u održanju braka mladih ljudi. Mladi se odlučuju za partnerske odnose umjesto braka, jer je to njima lakše, bliže njihovom modernom senzibilitetu, manje je potrebno ulagati u održanje takve zajednice, nego što je slučaj sa klasičnim brakom. Informaciono, digitalno i virtuelno doba, dovode do promjene svega do sada poznatog pa i porodice. Problem ovog istraživanja se ogleda u urušavanju i promjeni porodice u današnjem vremenu.

**Predmet istraživanja:** Predmet istraživanja u ovom magistarskom radu biće pojmovi patrijarhalne i moderne odnosno savremene porodice kao i procesi globalizacije i modernizacije koji se pojavljuju u društvenoj teoriji, ali i sam tok i posljedice ovih procesa na tranziciju odnosno transformaciju porodice, njenu strukturu, uloge i funkcije, konkretno u Bosni i Hercegovini.

**Ciljevi istraživanja:** Ciljevi koji karakterišu ovo istraživanje su fokusirani na načine koji su definisani da obralože:

1. Pojam patrijarhalne i savremene/moderne porodice,
2. Uloge muškarca i žene kako u porodici tako i u društvu,
3. Pojam globalizacije, modernosti, mas medija kao glavnih pokretača transformacije porodice,
5. Promjene uloge i funkcije porodice,
6. Razloge raspada brakova i njihovih alternativa,
7. Položaj djeteta u porodici,
8. Situaciju bh porodice i njenu budućnost.

## **1.2.2 Hipoteza i metode istraživanja**

Generalna hipoteza glasi: **“Proces globalizacije je donio mnoštvo promjena unutar samog okvira porodice kao i strukture njenih članova”**.

Prilikom izrade magistrarskog rada dominantno su se koristile deskriptivna metoda, metoda kompilacije, metoda analize sadržaja, metoda sinteze, historijska metoda, metoda komparacije, metoda deskripcije, pomoću kojih će se analizirati i citirati naučna i stručna djela (knjige, članci, eseji).

## **2. Tradicionalna (patrijarhalna) i savremena porodica**

### **2.1 Tradicionalna porodica**

Do sredine 20. stoljeća možemo govoriti o tradicionalnoj porodici koja je bila dio veće srodničke veze. U predindustrijskom razdoblju, ta se tradicionalna porodica tumači kao klasična proširena porodica temeljena na rodbinskim vezama i autoritetu muškog člana porodice. Prihvaćeni model porodice obuhvata muškarca hranitelja i majku domaćicu. (Nikodem, Aračić, 2005.) Pod uticajem raznih društvenih događaja i promjena proširena porodica sve više slabi. Članovi napuštaju svoje domove dok istovremeno funkcije porodice prelaze na vanjske institucije.

Kako navodi Giddens (2007.) iako su neki od tradicionalnih obrazaca porodice i dalje prisutni, započinju promjene u privatnoj sferi porodičnih odnosa, odnosno privatna, emocionalna sfera porodice jača. Milić (2007.) ističe kako porodica nije samo emocionalna zajednica (što je karakteristika moderne porodice), već se odnosi u porodici temelje na distribuciji moći između članova, a u tradicionalnim patrijarhalnim porodicama ta moć je oblikovana u smislu autoriteta oca. Možemo zaključiti da je uz reprodukcijску funkciju, osnovna funkcija tradicionalne porodice bila i ekonomska, prvenstveno u pogledu djeteta koje je predstavljalo ekonomsku prednost. Uz tradicionalnu porodicu povezuje se i patrijarhalna porodica. Patrijarhalna porodica je ona porodica u kojoj više generacija živi zajedno, te je imovina zajednička, porodična ili očeva. Sistem vrijednosti u patrijarhalnim porodicama je ustrojen na način da je otac porodice (ili u velikim, višegeneracijskim, agrikulturnim porodicama, skup najstarijih muškaraca) odlučuje o bitnim stvarima za porodicu. Podjela rada se odlučuje prema spolu ali i prema dobi. Prava žena su reducirana, te se brakovi sklapaju sa svrhom očuvanja porodične imovine. Muškarac ima dominantan položaj u porodici, njegovo mišljenje se cijeni više

od mišljenja žena. Ali tokom razvoja društva neka od pravila su promjenjena, te su samo neka od njih sačuvana u postindustrijskim društvima. (Janković, 2008.)

### **2.1.1 Tradicionalno roditeljstvo**

U tradicionalnoj porodici, klasični stereotip oca bio je autoritarni i nedostupan otac, okosnica porodice, onaj koji je određivao strukturu, ali nije bio uključen u svakodnevna dešavanja (Cvrtnjak i Miljević-Rički, 2013.). Patrijarhalan otac bio je fizički i emocionalno odsutan, ali je prehranjivao i uzdržavao svoju porodicu, brinuo se za moral i ugled svoje porodice te je često provodio kućni red ili discipline. Smatralo se da je majka ta koja ima utjecaj na dijete i njegov razvoj, dok je očeva dužnost bila financijska i moralna podrška porodice. Prevladavao je stav da je otac sekundarna figura u porodici. (Newland i Coyl, 2010.; prema Cvrtnjak, 2013.) Očinstvo, kao i majčinstvo, određeno je upravo kulturom u kojoj se osoba nalazi. Ipak, kao što je slučaj s većinom područja porodičnog proučavanja i razvoja djeteta, kulturni su aspekti očinstva već odavno zanemareni. (Tamis-LeMonda, 2015.)

## **2.2 Savremena moderna porodica**

U savremenim porodicama ne samo da su primjetne promjene u porodičnoj strukturi već i u odnosima između djece i roditelja. U savremenoj porodici dijete je ravnopravni član koji od porodice dobiva određene ideje, temeljna pravila ponašanja te ima pravo na vlastito izražavanje i djelovanje. U savremenoj porodici je naglašena orijentacija prema komunikaciji, brizi za dijete i uvođenju kvalitetnih životnih sadržaja. Pritom je podjednaka uključenost majke i oca u odgoj djeteta (Jurčević Lozančić, 2005). Najznačajnije promjene u životu porodice kojima svjedočimo posljednjih desetljeća su sljedeće: sve je veći broj zaposlenih i ekonomski nezavisnih žena, sve je kasnija dob stupanja u brak, prevladavaju dvogeneracijske porodice, sve je veći broj parova bez djece, raste broj razvoda brakova i jednoroditeljskih porodica, u porastu je broj izvan bračnih zajednica i samačkih načina života, raste broj alternativnih zajednica. Međutim, porodici kao osnovnoj socijalnoj jedinici i u tradicionalnim i u savremenim društvima pripada jednako važna uloga. Uprkos brojnim društvenim i strukturnim promjenama, osnovne funkcije braka i porodice ostaju iste, uzajamno zadovoljenje emocionalnih i fizičkih potreba, uz osiguranje socioekonomskih uvjeta za život. Savremena porodica još nije dovoljno educirana o tome kako odgajati dijete u novim prilikama. Nove prilike karakterizira brze društveno - ekonomske promjene, masovnom pojavom sredstava masovnih komunikacija. Također, sve je veće zavođenje sredstvima ovisnosti, zbog toga, porodica treba

pomoć. Promjene koje su se dogodile sa roditeljstvom u današnje vrijeme temelje se na jako malo provedenoga vremena roditelja i djeteta. Savremeni pojam roditeljstva shvata se kao ravnopravno roditeljsko partnerstvo. Roditelji odbijaju tradicionalne društvene pritiske i uvriježene stereotipe očinstva i majčinstva rodno podijeljene uloge u kući i izvan nje. Zajedničkim roditeljstvom izbjeći će se nepovoljni porodični odnosi.(Čudina – Obradović i Obradović, 2006.) Pozitivna disciplina je suštinski dio koncepta pozitivnog ili konstruktivnog roditeljstva. Pećnik (2008.) navodi četiri ključna elementa koja moraju biti zastupljena u roditeljstvu, a to su: njega, strukturiranost roditeljstva (postavljanje granica), prepoznavanje djetetovih potreba i osnaživanje djeteta, dok Juul (2008.) u svoj koncept roditeljskog vođenja uključuje roditeljski autoritet, međusobni dijalog, zanimanje za dijete, uključenost u njegov život i prepoznavanje djetetovih potreba. Bez obzira na moguće razlike u određivanju roditeljske uloge, većina se savremenih autora slaže da je zadatak roditelja da postavlja jasne granice djetetu te da mu osigura okruženje u kojem će sticati životno važne vještine.Koliko su različiti tipovi porodice priznati i prihvaćeni ovisi o sredini u kojoj članovi porodice žive, ali i o pravnoj regulativi pojedine države (Maleš i Kušević, 2011.. Danas se u roditeljstvu isprepliću dva odnosa intergeneracijski i intrageneracijski. U tradicionalnoj porodici, intergeneracijski, tj. odnos roditelja i djece, dominirao je nad intrageneracijskim (supružničkim) odnosom. Danas se ti odnosi mijenjaju, a veza između para postaje jezgra porodice. (Milić, 2007.) Kako smo naveli pod uticajem društvenih promjena, u vidu veće mogućnosti izbora i procesa individualizacije savremenog društva, pojedinci kroz razdvajanje svojih roditeljskih i porodičnih uloga nastoje ostvariti vlastite ciljeve i želje. Rezultat toga je raznolikost savremene porodice neki ostvaruju zadovoljstvo u braku bez djece, neki s djecom, ali bez braka, dok treći odustaju i od braka i od djece (Milić, 2007.) Odrednica roditeljstva u savremenom društvu jest i definiranje dviju roditeljskih uloga koje su jednako važne.

### **2.2.1 Izazovi savremenog roditeljstva**

Na važnost istraživanja ovog problema, uticao je trend zapošljavanja žena izvan porodice.Također, u većini današnjih razvijenih zemalja karakteristična je zaposlenost oba roditelja. (Puljiz, Bouillet, 2003.) Uticaj zaposlenosti i rada izvan kuće vidljiv je u redefiniranju roditeljskih uloga, a posebno je značajan sukob rad-podica prvo kod zaposlenih majki, ali promjenom uloga i kod očeva (Čudina-Obradović, Obradović, 2000.) Sukob se očituje u nezadovoljstvu osobe radnim i porodičnim okruženjem, koji se može odraziti na psihičko i fizičko zdravlje pojedinca, ali i na

porodicu te radnu organizaciju (Dobrotić, Lajkija, 2009.) Zaposlene žene osjećaju da imaju veću kontrolu nad svojim životom, imaju veće samopouzdanje, kompetentnije su i imaju veću ekonomsku sigurnost. Sve to posredno utiče na bolju kvalitetu njihova partnerstva i roditeljstva dok otac ima veću mogućnost uključiti se u odgoj djece, što povećava bliskost sa ženom i djecom. (Čudina-Obradović, Obradović, 2000.) S druge strane nezaposlenost ili strah od nezaposlenosti mogu uticati na doživljaj roditeljstva, tako da dolazi do oklijevanja u donošenju odluke o rađanju, porodičnim sukobima, odgađanju ulaska u brak i sl. (Puljiz, Bouillet, 2003.) Siromaštvo umanjuje energiju za aktivno participiranje roditelja u svakodnevnim aktivnostima i odgoju djeteta te utiče na kreiranje stilova ponašanja koji vode autoritarnom i permisivnom (Hooper i sur., 2007.) Dakle vidimo da se ekonomski pritisak ispoljava u obliku ekonomskog stresa koji se odražava na roditeljski stil ponašanja kao i na kvalitetu roditeljstva.

## **2.2 Karakteristike patrijarhalne i savremene porodice**

Tradicionalna porodična struktura podrazumijevala je oca koji radi, te majku koja ostaje kod kuće. Uz roditelje i djecu, u tradicionalnu porodičnu strukturu uključeni su i krvni srodnici unutar porodice. U savremenom se društvu javljaju novi modeli porodice, kao što su porodice nastale iz razvedenih brakova, izvanbračne veze, ili samohrane majke.

Osim strukturne razlike, razlika u funkcioniranju moderne i tradicionalne porodice implicirala je potrebu razmatranja svakodnevnih zadataka u porodici, vodstva unutar porodice, kohezivnosti, promjenama u razvoju i porodičnim vrijednostima. (Rosić, Zloković, 2002.) Savremena, moderna porodica, suočena je sa različitim problemima i pritiscima, koji potiču razvijanje osjećaja osamljenosti kod njenih članova, kao i osjećaj nemoći te nedovoljne kompetentnosti u odgoju djece i mladih. Ubrzani i stresni životni ritam uzrokovao je slabljenje društvenih veza i pogodovao nastanku brojnih egzistencijalnih problema s kojima se suočavaju današnje, moderne porodice. (Miliša, 2014)

Pojmom tradicionalne porodice obilježava se proširena porodica sa više djece, življenje više generacija pod istim krovom, zatim, postojanje jasne podjele muško-ženskih uloga, kao i još uvijek prisutnu podčinjenost žene mužu, pravo na posjedovanje i vlasništvo nad supružnikom, ali i neizostavnu žrtvu za drugoga, apsolutnu vjernost, strogo određene i podjeljene društvene funkcije, zajednički nastup u javnosti. (Nimac, 2010.)

Sve više do izražaja dolaze tzv. novi oblici porodica, u koje se ubrajaju porodice s jednim roditeljem, homoseksualne porodice, slobodne veze i slično. Pojavu slobodnih veza potiče ideologija roda, koja smatra da svaka kultura proizvodi svoja pravila ponašanja, tako da razlike u ulogama među spolovima

nisu prirodno utemeljene. Jednostavnije se može reći da su razlike između muškarca i žene kulturalne i samim time svako može izabrati spolno određenje prema vlastitim afinitetima, i to više puta tokom života. Tako heteroseksualnost, koja se smatrala prirodnom i logičnom, sada postaje samo jedan od izbora i mogućnosti spolnoga života. (Čondić, 2006.) Osim homoseksualnih porodica, spominju se i sve su češće u društvima kako smo prethodno naveli, porodice sa jednim roditeljem. Većinom se taj pojam odnosi na samohrane majke, ali ima i samohranih očeva. Karakteristika tradicionalne porodice je da je ona patrijarhalna porodica. Glava porodice je otac a žene i djeca su u podređenom položaju. Patrijarhalnu porodicu karakteriziralo je to da je muž bio taj koji pridonosi sredstva za život i svi članovi porodice su bili su ovisni o njemu. Muž je raspolagao ekonomskim sredstvima i raspodjelom prihoda, dok je žena bila zadužena za kućne poslove, rađanje djece i za odgoj i brigu o njima. U predindustrijskim društvima porodica je imala i proizvođački karakter gdje su svi članovi porodice bili dužni baviti se poljoprivredom i obradom zemlje. Muškarci u patrijarhalnoj porodici predstavljaju glavnu proizvođačku snagu, a odatle prema patrijarhalnim shvatanjima veća je i njihova vrijednost. Tu se nalaze i društveni korijeni veselja roditelja ako je prvorodeno dijete sin i negodovanje ako je kćer. Sin će očuvati i uvećati imovinu, produžiti tradiciju, postići ugled porodice, a kćer će odnijeti miraz, dakle, smanjiti imovinu i izgubiti se u drugoj porodici, pod drugim prezimenom.“ (Pulišelić, 1986.) „Prema tradiciji brakovi su se sklapali dogovorom između roditelja a da se prije toga budući bračni partneri nikada nisu ni sreli niti vidjeli. Osnova sklapanja brakova je međusobni interes porodica. Žena u tim slučajevima nije imala pravo da odbije ugovoreni brak jer od nje se očekivala poslušnost roditeljima. Od nje se u budućem braku očekivala odanost i vjernost mužu i porodici koja prestavlja njenu novu zajednicu, briga o kućanskim poslovima i rađanje djece. Veće poštovanje su imale one žene koje su rađale mušku djecu od onih koje na svijet donose djevojčice. U mnogim slučajevima žene koje bi rodile nekoliko djevojčica nisu više bile poželjne u toj porodici, a muž bi tražio drugu ženu koja će roditi sina koji će naslijediti i produžiti srodstvo. Žena nije imala pravo pokazati nezadovoljstvo jer i u svojoj staroj porodici nije bila dobrodošla jer nakon njenog propalog braka bile su male šanse za njenu novu udaju. Muž je od žene koju ne voli i koja ga ne voli tražio samo rad. Nježnost, ljubav u patrijarhalnoj porodici su bile drugostepene vrijednosti.“ (Pulišelić, 1986.) Muslimanska žena nalazila se prema šerijatskom pravu u još nepovoljnijem položaju što se tiče njezine ličnosti. Muž može da zabrani ženi izlaz iz kuće i da je istuče ako krši njegove naredbe, a može i da je otjera. Situacija muslimanske žene bila je pogoršana institucijom mnogoženstva na koje je muškarac imao pravo i

koje je stvarno primjenjivao. Ali, s druge strane, muslimanska žena bila je u povoljnijem položaju, jer je imala poslovnu sposobnost i muž nije mogao da raspolaže njenom imovinom. „Brak je osnova porodice, a njeni članovi čine biološku grupu u kojoj se srodstvo računa i po ženskoj i po muškoj liniji. U ovom tipu porodice njeni članovi su ekonomski samostalni, za razliku od drugih tipova porodice.“ (Fočo, 2000.) Razvojem industrije i društveno ekonomskih promjena porodični odnosi se mijenjaju a i njene funkcije. Industrijska proizvodnja udaljava porodicu od poljoprivredne proizvodnje i samostalne proizvodnje. Time porodica u velikoj mjeri gubi svoju proizvođačku stranu. Mijenja se i njen društveni karakter. Smanjuje se broj članova porodice, što je uticalo da porodični odnosi budu kvalitetniji. Muž ostaje i dalje glava porodice ali i žena dobija veći položaj u porodici. Odnosi se zasnivaju na međusobnoj ljubavi, povjerenju, razumijevanju i dogovaranju. Brakovi se više ne zasnivaju na dogovoru između roditelja supružnika, nego na volji i želji supružnika. U savremenoj porodici bračni parovi su sve više upućeni jedni na druge i čine oslonac međusobno, dok se sve manje oslanja na rodbinske veze, koje ujedno i slabe. „Nestankom nekih tradicionalnih funkcija, druge funkcije porodice postaju važnije. Većina sociologa upozorava na veliki značaj emocionalnih, socijalnih, odgojno – obrazovnih, kulturnih i običajnih funkcija koje porodica ima u industrijskom društvu. U ambijentu modernog društva, porodica je jedna institucija u kojoj se ljudi shvataju i razumiju kao cjelovite ličnosti.“ (Fočo, 2000.)

Milić (2007.) tvrdi, „Bosanskohercegovačka porodica nalazi se u procesu tranzicije od tradicionalne ka savremenoj porodici. Otac više nije jedini hranitelj u porodici. Zaposlenjem žene proširene s njene primarne uloge supruge, majke, domaćice. Žena postaje značajna nositeljica ekonomske stabilnosti porodice što zahtijeva preraspodjelu odgovornosti i obaveza roditeljskog para. Mijenjaju se očekivanja muškarca i žene unutar porodice koji su bili oblikovani (tradicionalnim) modelima funkcioniranja porodica porijekla. Žena želi postići ravnopravnost što je u skladu sa značajnom ekonomskom doprinosom porodici. Muškarac nastoji u porodici zadržati poziciju autoriteta. Ove promjene izvor su stresa i snažan organizator dinamike partnerskih i porodičnih odnosa koji su dodatno usložnjene brojnim gubicima, razdvojenošću porodica, ranjavanjima i drugim ratnim i postratnim zbivanjima.

U Bosni i Hercegovini koja su dovela do promjene strukture porodice i uloga unutar nje. Promjene tipa iz patrijarhalne u savremenu nije moguće zaustaviti, a mnoštvo promjena destabilira savremenu porodicu stoga joj je potrebno pružiti neophodnu podršku na putu intenzivnih promjena.“ (Milić, 2007.) Savremena porodica formira drugačije međusobne porodične odnose.



Djeca imaju mogućnost izbora i roditelji usmjeravaju djecu prema njihovim pozitivnim sklonostima i sposobnostima. Djeca više nisu vezana za obavezno vezivanje za porodičnu imovinu nego se imaju mogućnost saznavanja različitih društvenih mogućnosti. Roditelji su oslonac djeci da postanu stabilne ličnosti, sposobne za ispravno sudjelovanje u društvenim aktivnostima.. Mnoge od funkcija koje obavlja porodica, danas u razvijenim zemljama preuzimaju specijalizirane institucije koje na profesionalan način obavljaju svoju ulogu. To su, prije svega, škole, razne socijalne ustanove i centri, zatim zdravstvene ustanove i mnoge druge. Proces preobražaja i socijalizacije ličnosti i porodice podrazumijeva specijalizaciju društvenih institucija, veliki kvalitet i znanje, a samim tim i pojednostavljuje i olakšava funkcije porodice kao ljudske zajednice. Time se smanjuje ovisnost pojedinca od porodice i rodbinske osnove.

U savremenom društvu porodica može mnogo manje ponuditi svojim članovima od onog što im nudi društvo: posao, školovanje, napredak u zanimanju i sl. Sve to društvo može pružiti pojedincu. “Stoga uspjeh pojedinca sve više zavisi od njegovih pojedinačnih sposobnosti, rada i znanja, a ne od porodice i njenoga statusa.“ (Fočo, 2000.)

Svaka funkcija porodice u savremenom društvu doživjela je promjene. Promjene u seksualnom ponašanju odraslih u savremenom društvu, odvajanje seksualne funkcije od reproduktivne, raširenost prebračnog života, afektivna povezanost između supružnika, roditelja i djece, promjena odnosa roditelja prema djeci, rađanjem manjeg broja djece, voljni sterilitet, stvaranje novih sklopova rodbinskih odnosa, pomijeranje životne dobi kada je u pitanju rađanje prvog djeteta i slično ukazuju na promjenbe u biološko-seksualnoj i emotivnoj funkciji porodice. Na karakter ove promjene uticaji su individualni ali i društveno-ekonomski činioci. Međutim ova porodična funkcija nije izgubila značaj za pojedince niti značaj za društvo.

Kada je riječ o ekonomskoj funkciji porodice, mogu se zapaziti brojne promjene kao što su zapošljavanje žena, promjena porodice od jednog hranioca u porodicu sa dva hranioca, domaćinstva u kojima je zaposlena samo žena i slično kao i činioci koji otežavaju ili onemogućavaju njenu realizaciju u savremenom društvu kao što je nezaposlenost, siromaštvo, stagnacija u mehanizmima socijalne zaštite i slično. Zaštitna funkcija porodice u savremenom društvu uveliko je prenesena na društvene institucije kao što je pružanje zdravstvene zaštite, za socijalno staranje i brigu, penzioni fondovi, i drugo. Ali i danas postoje različiti zaštitni oblici koje porodica pruža svojim članovima i veoma su značajni kao što su podizanje i čuvanje djeteta, porodična podrška i solidarnost, ekonomska zaštita, plaćanje različitih društvenih aktivnosti i

potrebe članova i slično. Obrazovna i odgojna funkcija porodice je također prenesena na društvene institucije kao što su vrtić, škola, mediji i slično, ali još uvijek je prisutna u velikoj mjeri i u porodici. Roditelji imaju glavnu ulogu u oblikovanju i prenošenju određenog načina života, normi i sistema vrijednosti u cilju razvijanja i stvaranja društveno poželjnog ponašanja. Zbog čestog odsustva roditelja od kuće, djeca su izložena različitim uticajima medija koji kod njih izazivaju različite oblike rizičnog ponašanja. Danas društvene promjene direktno utiču na porodicu i njene funkcije, ali porodica i dalje ostaje osnovni uslov nastanka i opstanka svakog društva.

### **3. Bosanskohercegovačka porodica kroz povijest**

Porodica u BiH je u skoro čitavom 20. st. izložena velikoj migraciji i razaranju njene biti. Rat u BiH od 1992. do 1995. primorao je porodicu i njene članove na veliki egzodus. Time je ona izgubila skoro u cijelosti svoja obilježja i tradicionalne funkcije, svoje običaje, imovinu i posjede.

U Bosni i Hercegovini u 20. st. je bio najrasprostranjeniji industrijski tip porodice, sa specifičnim kulturnim tradicijskim i ekonomsko-socijalnim obilježjima. (Fočo, 2000.) To je i razumljivo ako se ima u vidu njena privredna struktura sredinom 20. st. Ovaj tip porodice je nastao iz velike patrijarhalne koja je bila različite veličine.

Kao najstariji oblik patrijarhalne porodice je porodična zadruga ili velika porodica. Nju je sačinjavalo više prostih porodica zajedno, povezanih krvnim srodstvom. Poslije Drugog svjetskog rata taj tip porodice je skoro i nestao. U patrijarhalnoj porodici pravo na imovinu su imali svi muški članovi porodice a u nekim sredinama i narodima čak i žene. Pored velike porodice u BiH je bila rasprostranjena i inokosna mala poljoprivredna porodica. Zasnivala se na poljoprivrednom posjedu. Nije bila ujednačeni tip porodične organizacije i imala je svoje specifičnosti od kraja do kraja.

Sa razvojem industrije porodica se transformirala, prilagodila i postala bitnim temeljom industrijskog sistema i njegovog razvoja. Međutim nije samo process industrijskog i tehničkog napretka uticao na transformaciju i adaptaciju porodice već je to rezultat i niza drugih neposredno povezanih uslova u društvu. Temeljni uslovi koji su pridonijeli transformaciji porodice su: razvoj industrije, širenje proizvodnje, razmjena i tržište što je tražilo radnu snagu i omogućavalo zapošljavanje posebo žena. (Fočo, 2000.)

Na drugom mjestu je migracija i velika pokretljivost stanovništva. Naročito je taj proces izražen na relaciji selo-grad ali i široj, pokretljivosti ka industrijskim centrima i zemljama u kojima je razvijena privreda i veća potreba za bolje plaćenu radnu snagu. Tu su uticali: način privređivanja školovanje i poslovanje, obezbjeđenje boljih uslova rada stanovanja, brže napredovanje i veći standard zaposlenih. Veća pokretljivost i samostalnost se društveno podstiče i vrednuje zaradom napredovanjem u zvanju većim uspjehom itd. Sve to utiče na slabljenje rodbinskih veza i ovisnosti pojedinca od porodice i njenog statusa. Redukcija funkcija porodice od strane društva i njegovih institucija predstavlja značajno osnovu transformacije same porodice. Mnoge od funkcija koje je obavljala porodica danas u razvijem zemljama preuzimaju specijalizirane institucije koje na profesionalan način obavljaju svoju ulogu. To su prije svega škole, socijalne ustanove i centri zatim zdravstvene ustanove i mnoge druge. (Fočo, 2000.) Smanjuje se ovisnosti pojedinca od porodice i rodbinske osnove. U savremenom društvu porodica može mnogo manje ponuditi svojim članovima od onog što im nude društvo: posao, školovanje, napredak u zanimanju itd.

I pored toga što je porodica izgubila niz svojih funkcija u industrijskom društvu Parsons s pravom tvrdi da je njena uloga i dalje od vitalnog značaja: "Porodica je više specijalizirana nego prije, ali ni u kojem općem smislu manje važna zato što je društvo još isključivije ovisno o njoj za obavljanje nekih vitalnih funkcija". (Fočo, 2000.) Dakle nestankom nekih tradicionalnih funkcija druge funkcije porodice postaju važnije. U industrijskom društvu bez obzira na redukcije funkcija i njenu transformaciju porodica je ostala temeljna institucija društva. Njena reproduktivna funkcija i emotivna uloga postaje glavna osnova i funkcija porodice. Također je nezamjenjiva i ekonomska funkcija koja se modificirala a koja postaje značajnija ne više kao privredna već kao i potrošačka osnova u društvu. Porodica i dalje predstavlja značaj morala etika ponašanja iz nje društvo pravi norme i pogotovo demokratska pravila koja pripadaju sve više pojedincu ali i načela na kojima postoji sistem države.

### **3.1 Put u nestanak klasične porodice u Bosni i Hercegovini**

Veliki broj porodica u BiH je zahvaćen i obilježen materijalizacijom i fetišizacijom novca tako da je narušavanje porodičnih odnosa u smislu otuđenosti i pojave različitih porodičnih anomalija bilo potpuno očekivano. Punoljetna pa čak i maloljetna djeca iz ovakvih porodica napuštaju porodični ambijent tražeći socijalno ekonomsko osamostaljenje u drugim prostorima. S druge strane djeca iz

ekonomski siromašnih porodica zbog ekonomskog i finansijskog hendikepa napuštaju porodični dom nastojeći osigurati pretpostavke za kvalitetniji život. Njihov bijeg se ne završava unutar bh prostora nego daleko izvan granica BiH. Poseban problem koji urušava klasičnu porodicu u BiH jesu zajednice bez formalno pravnog obilježja dakle bez bilo kakve zakonske obaveze partnera. (Peco, 2018.)

U takvim zajednicama ostavljen je prostor neograničenim slobodama to su zajednice iz kojih se uvijek može izaći i ponovo vratiti bez bilo kakvih pravnih posljedica. Načesto ovakav tip porodičnog i bračnog partnerstva izbjegava biološku reprodukciju u ime slobode posvećenosti igradnje karijere kao i sticanja materijalnog bogatstva. To direktno ugrožava strukturu i karakter klasične BiH porodice. Istospolni brakovi kao nova forma bračne i porodične zajednice su postali društvena realnost koja ima društveni ali i državni legitimitet i legalitet i koja generira ubrzan process propadanja klasične porodice kako u svijetu tako i BiH. (Peco, 2018.)

### **3.1.2 Feministički utjecaji**

Peco (2018.) navodi da je feministički pokret u značajnoj mjeri doprinio urušavanju konvencionalne odnosno klasične porodice na svim svjetskim prostorima gdje se pojavio u nekom od oblika.

Beret i Mekintoš su mišljenja da je porodica antisocijalna, ne samo što eksploatira žene i pogoduje kapitalizmu već i stoga što ideologija porodice uništava život izvan porodice. (Beret i Mekintoš, 1982.) Ističu da je slika porodice kao zajednice koja se temelji na ljubavi i uzajamnoj brizi zanemaruje broj nasilja i seksualne zločine u porodičnom kontekstu. Prema njima ideologija koja se idealizira život u porodici vaski svijet pokazuje kao hladan i neprijateljski u kojem je sve teže održavati odnose povjerenja i sigurnosti. U razdoblju od 1880. godine do 1920. godine feministice koje su vodile kampanju za pravo na razvod braka i pravo vlasništva nad imanjem prvi su put ozbiljno poljuljale klasični porodični život. Tu grupu žena karakteriziralo je niz tipično muških obilježja poput kratke kose sklonosti alkoholu agresivnom ponašanju itd. Preteče lezbejstva. (Kahun, 1997.)

Od 1930. godine do 1950. godine osnovni izvor krize u konvencionalnim porodicama je bila ekonomska kriza. Tokom ove krize muškarci su izgubili zaposlenje a time i ulogu hranitelja porodice. Ovo razdoblje obilježava i niža stopa sklapanja brakova i istovremeno povećanje stope

razvoda brakova. Kalhoun smatra je takva društvena situacija uzrokovala pojavu “kulturološke krize muževnosti.” (Kalhoun, 1997.) S obzirom da sve više muškaraca nije u stanju svoju muškost potvrditi kao hrnaitelj odnosno glava porodice dolazi do stanpovnih promjena konsturkcija muževnosti nije više spolno nego seksualno utemeljena. Glavno je da bude heteroseksualan. (Kalhoun, 1997.) Kada je riječ o BiH stvarnosti uočljivo je kako se feministički uticaji prepoznaju dosta kasno u odnosu na evropsku ili američku društvenu stvarnost. Kasnih 80-tih feministice u BiH započinju otvoreniji angažman u smislu afirmacije ženskih prava sloboda. BiH javnost je bila iznenađena pojavom deklrarijanja velikog broja lezbejki i homoseksualaca. Feministički pokret je u znatnoj mjeri uticao na urušavanje konvecionalne porodice u BiH. (Peco, 2018.)

#### **4. Period postmodernizma**

Dvadeseto stoljeće donosi nove i snažnije promjene unutar društvenih kretanja i porodičnog života. Postmodernizam je pojam koji označava pravac i trend promjena u globalnom društvenom kulturnom znanstvenom i umjetničkom životu novog doba. (Spajić-Vrkaš, 2001.)

Ruše se granice između porodice i realnog svijeta. Majka se sve više odlučuje na ulogu poslovne žene, brigu o djeci preuzimaju pojedinci i insitucije, sve je više razvoda brakova i porodica sa jednim roditeljem. Pojedini autori (Denick, 1989.) ističu kako su djeca u postmodernism porodicama izložena dvostrukoj socijalizaciji uz roditelje i u institucijama. Djeca postmoderne se moraju prilagođavati na 2 različita ambijenta života, onaj porodični koji obilježava intimno utočište I onaj u instituciji kojeg obilježava kontrola dječijeg ponašanja.

Odrastanje u ovakvim porodicama može biti teško i stresno s obzirom da su porodična pravila i vrijednosti dosta nejasni. Takav odnos (Elkind, 1995.) označava postmodernom porodičnom neravnotežom. Osnovna obilježja modernih nukleusnih porodica (Anderson, 1990.) jesu postojanje jasnih granica između doma i radnog mjesta romantična ljubav postaje značajan factor u izboru bračnog partnera idealizira se uloga majke kao jedinog zakonskog staratelja djeca su i suviše zaštićena te stoga kasnije sazrijevaju, lični identitet se temelji na ličnoj procjeni vrijednosti a mladi prolaze turbulentno vrijeme adolescencije u namjeri osamostaljenja i odvajanja od roditelja. Postmoderne porodice najčešće su malobrojne i neovisne o rodbini a osnovna obilježja

su: utemeljenost većeg dijela života na elektroničkom planu, simbolički kontakti, nestabilne fizičke veze, simboličko sudjelovanje, promjena identiteta sa promjenom društvene uloge, upućenost na relativne vrijednosti itd.

## **4.1 Obilježja postmoderne nukleusne porodice**

### **4.1.1 Strukturalna izolacija**

Talkot Parsons nastoji dokazati kako je izolirana nukleusna porodica tipičan oblik porodice u modernom industrijskom društvu. (Parsons 1965.) Takva je porodica strukturalno izolirana jer čini integralni dio šireg sistema rodbinskih odnosa. Parsons pojavu nukleusne porodice tumači u kontekstu svoje teorije o društvenoj evoluciji. Evolucija društva uključuje process strukturalne diferencijacije što podrazumijeva razvijanje institucija koje se socijaliziraju za manji broj funkcija.

### **4.1.2 Funkcionalna povezanost**

Prema Parsonsovom mišljenju u industrijskom društvu postoje veza između nukleusne porodice i ekonomskog sistema. S obzirom da je Parsons tipični predstavnik funkcionalizma onda je potpuno očekivano da u njegovoj analizi nukleusne porodice prepoznamo njenu funkcionalnu povezanost sa drugima dijelova društva. Oblikovana je tako da udovoljava zahtjevima privrednog sistema. Jedan od zahtjeva savremenog industrijskog društva jest geografska mobilnost radne snage kao posljedica specijalizirane podjele rada. To znači da su pojedinci prinuđeni odlaziti na mjesta gdje se njihova znanja i vještine traže.

### **4.1.3 Status u okviru porodice**

U industrijskom društvu status se uglavnom stiče a ne pripisuje. Profesionalni status svakog pojedinca nije automatski određen pripisanim statusom u okviru porodice ili rodbinske zajednice. Parsons tvrdi da je nukleusna porodica najbolji oblik porodične structure za društvo koje se temelji na stečenom društvenom statusu. U proširenoj porodici koja obuhvata 3 generacije i u kojoj djeca ostaju dio porodične zajednice takva bi situacija mogla rezultirati konfliktom. Ako npr. sin postane ljekar, a otac manuelni radnik partikularističke porodične vrijednosti ocu bi davale veći status, dok bi univerzalističke društvene vrijednosti davale viši društveni status

sinu.(Parsons,1965.) U porodici postoji 1 hranitelj muž-otac.Njegova supruga najčešće je zadužena za odgoj djece koja tek trebaju steći svoj status u svijetu rada.

## **5. Globalizacija i promjene u porodici**

Globalizacija se prepoznaje i unutar socijalnih odnosa otvarajući mogućnosti sve većeg bogaćenja bogatih društvenih slojeva na jednoj strani i stvaranja siromaštva na drugoj strani.Globalizacija je zahvatila i oblast politike obrazovanja kulture te i na taj način uslovljava promjene kako u životu zajednice tako i svakog pojedinca.Uporedo se i odvija process liberalizacije društva i društvenih odnosa od ekonomije do kulture. (Šijaković,2008.) Posljedica je transformacija tradicionalnih konzervativnih i dogmatskih elemenata u društvenoj strukturi.Jednako tako liberalizacija društvenih odnosa je uzrokovala urušavanje patrijarhalnih odnosa u porodici kao i porodičnih vrijednosti zasnovanim na takvim odnosima.

### **5.1 Posljedice globalizacije**

#### **5.1.1 Siromaštvo**

Proces osiromašenja u BiH je počeo 80-tih prošlog stoljeća dakle u vrijeme prvih prepoznatljivih ekonomskih socijalnih i političkih obilježja krize u bivšoj SFRJ.Očigledni pokazatelji pomenute krize su pored ostalih bili ubrzan rast stope inflacije,devalvacija državne valute,ubrzan rast stope nezaposlenosti ,povećanje troškova života,početak političkih previranja itd.(Peco,2018.)

Dominatni tip porodice u BiH u tom vremenu je unokosna porodica.Proširena porodica je još uvijek bila karakteristična za bosanskohercegovačko selo ali je i njen procenat u ukupnom broju porodica bio u opadananju.Ekonomska i politička kriza je kulminirala ranih 90 tih godina kada počinju ratni sukobi između etničkih zajednica pa čak i unutar pojedinih etnija.Ratno razaranje je pratilo rušenje fabrike škole bolnica kulturnih objekata stotine hiljada porodičnih domova a kao vrhunac nekontroliranog i podivljalog uništavanja bilježimo masovna ubijanja čitavih porodica.Paralelno sa procesom iseljavanja odvijao se i process raseljavanja i preseljavanja više od pola miliona bosanskohercegovačkog stanovništva. (Peco,2018.) Raseljenje porodice koje su ostale bez kompletne porodične imovine su bile primorane da u mjestu doseljenja započnu novi život sa startne osnove koja je bila jednaka nuli.Borba za biološki opstanak tih ljudi je rezultirala

specifičnom društvenom pojavom prepoznatljivoj u novoj formi kulturološke stvarnosti čije je naglašeno obilježje agresivnost.

Logičke i očekivane posljedice siromaštva i siromašnih porodica jesu:

1. Pad stope sklopljenih brakova pa prema tome i pad stope nataliteta jer se mladi zbog socijalne nesigurnosti ne odlučuju na sklapanje braka i započinjanje i razvijanje nove porodice.

2. Drugi je val iseljavanja bosanskohercegovačkog stanovništva. Ovaj put razlozi nisu ratne nego socijalno ekonomske prirode. Dakle mladi većinom obrazovani ljudi odlaze u bogati i uređene zemlje kojima nude svoja znanja i vještine i u tim novim društvima započinju stvaranje pretpostavki za brak i formiranje porodice.

### **5.1.2 Nasilje u porodici**

Nasilje u porodici se ispoljava kroz različite vidove kako među supružnicama tako i roditelja prema djeci ali i djece prema roditeljima. Neostvarene ambicije težnje i interesi pojedinih članova porodice stvaraju refleksno nasilje koje se u porodici ispoljava kako neka vrsta emotivnog i socijalnog ventila. (Šijaković, 2008.) Društva zahvaćena ratnim sukobima i ona sa visokom stopom kriminaliteta imaju najveći procenat nasilja u porodici. Tranzicijska društva koja napuštaju autokratski društveni odnos otvaraju i prostor pirenja porodičnih sloboda ali i pogrešno shvaćenih prava što sve zajedno generira u neku vrstu nasilja u porodici. Najčešći nasilnik u porodici je muž. Stopa nasilnog ponašanja muževa sa visokim nivoom obrazovanja je dosta niža od onog sa niskim nivoom obrazovanja i skoro nezapaženim socijalnim statusom.

Druga forma nasilja u porodici koja je manja je nasilje žene nad mužem. Riječ je o učestalom odbijanju žene da stupi u spolni odnos sa mužem što kod njega rezultira vrstom emocionalne patnje i društvene boli.

Treća forma je nasilje roditelja nad djecom. Ispoljavaju se kroz sve oblike kojima se narušava zanemarivanje, nepovjerenje, ismijavanje, omaložavanje, fizičko kažnjavanje itd. (Šijaković, 2008.) Prisutno je i seksualno zlostavljanje nad djecom. U modernim društvima je prisutniji oblik nasilja djece nad roditeljima.



Upravo vrijeme tranzicije otvara prostor za konflikte takve prirode pokušavajući se konačno obračunati sa određenim ostacima tradicionalizma te proširiti proctor modernizaciji i snažnijem razvoju demokratskih odnosa. Dakle u bosanskohercegovačkoj stvarnosti određeni odnos muža i žene jedan dio javnosti će ocijeniti nasiljem muža nad ženom i kršenjem ljudskih prava, dok će drugi dio javnosti istina manji ovaj odnos kvalificirati očekivanim i prihvatljivim. (Peco, 2018.) Istina je također kako se ni najmodernija društva nisu uspjela osloboditi određenih elemenata tradicionalizma pa je potpuno relano očekivati kako će u skoroj budućnosti bh stvarnost biti obilježena atribucijama modernosti i demokratije.

Slično stanje nalazimo i u slučaju porodičnog odnosa nasilja nad djecom. Modernisti afirmiraju slobodan razvoj djeteta opravdavajući takav stav razvijanjem samopovjerenja i kritičkiog načina promišljanja kod djeteta dok tradicionalisti smatraju da djetetu ne pripadaju slobode takve vrste te da se dijete treba odgajati u uslovima ograničenih sloboda i vrlo stroge kontrole.

### **5.1.3 Porodična tjeskoba i pokušaj ubistva**

Savremena porodica postaje mjesto tjeskobe. Toplina doma u kojoj se se ne tako davno razvijala bliskost i međusobna podrška zamjenjuje porodični “pakao”, (Šijaković, 2008.) Svjetonazorska polarizacija BiH društva rezultira i različitim pristupima u poimanju i razumijevanju ovog tipa porodične stvarnosti. Ponovo govorimo o sukobu modernog i tradicionalnog to jest o sukobu neograničenih i kontroliranih sloboda. Ono što je potpuno izvjesno jest osipanje i urušavanje autoriteta oca odnosno glave porodice. Patrijarhalne porodice nastoje očuvati postojeći status oca što nerijetko rezultira sukobom među članovima porodice. Ponovo je na sceni želja za neograničenom slobodom individualnošću pogotvo kod mlađih članova porodice na jednoj strain i nastojanje očuvanja kontrole i upravljanja porodicom na drugoj strain.

Ovakva vrsta sukoba rezultira napuštanjem porodice i priključivanjem nekoj drugoj socijalnoj grupi koja se pojavljuje kao alternativa odnosno zamjenska porodica. To su najčešće grupe koje su šire od porodice grupe koje imaju svoja pravila ponašanja i prepoznatljivu indoktrinaciju. Mladi čovjek koji je napustio porodicu ulaskom u novi kolektivitet suočava se sad novim izazovima koji iznova mogu rezultirati sukobom druge vrste. Nove socijalne grupe kojima se mladi koji napuštaju porodicu priključuju jesu najčešće različite sektaške organizacije koje su u bh uvezene zajedno sa ostalim obilježjima globalizacijskih procesa. Vrlo naglašeno obilježje velikog broja BiH

porodica jest otuđenost među članovima porodice. To je ponovo porodični odnos koji je već odavno društveni realitet razvijenih evropskih zemalja. (Peco, 2018.) Na prvi pogled takve porodice izgledaju skladno i harmonično međutim njihova stvarnost je potpuno drugačija. Naime želja za sticanjem bogatstva razdvaja članove porodice ruši bliskost normalnu i poželjnu komunikaciju razmjivanje i ljubav.

U društvima u kojima je životni prioritet i smisao života stalno ekonomski bogaćenje srlja u duhovnu propast. Takva društva su moralno osiromašena vjera u ljude Boga i porodicu zamjenjuje novi oblik vrhovnog božanstva koji se prepoznaje u novcu. I sami kreatori ovakve društvene orijentacije budu vrlo zatečeni nekom društvom anomalijom (istospolni brakovi) koja je pored ostalog i posljedica urušavanja porodica i porodičnog otuđenja.

#### **5.1.4 Demografski kolaps**

Ako pogledamo šta se na demografskim kretanjima događa unutar bh stvarnosti moguće je prepoznati određene sličnosti ali i razlike u odnosu na globalni nivo. Iako je BiH svrstana u grupu zemalja u razvoju značajan broj ekonomskih pokazatelja demantuje takvu činjenicu što znači da smo na temelju stvarnih parametara bliže siromašnim zemljama. Stopa nataliteta u posljednjih 20 godina je u stalnom opadanju. Neki prostori BiH bilježe negativni prirodni priraštaj što nas prema tom obilježju svrstava u grupu zajedno sa visokorazvijenim zemljama. Osnovni uzrok pada stope nataliteta u BiH je socijalno ekonomske prirode dok je to u razvijenom dijelu svijeta prepoznatljiva kulturna promjena u svjetonazoru što dosta drugačiji pristup u poimanju svijeta i čovjeka. (Peco, 2018.) Prema tome proširena porodica je rijetkost u BiH stvarnosti što znači da je moguće sresti jedino u ruralnim područjima. Ovaj tip porodice prisutne u BiH selima uspio je očuvati neka obilježja tradicionalnosti poput patrijarhalnih porodičnog odnosa. U socijalno ekonomskom smislu su ove porodice vrlo moćne. Nažalost svakodnevno se povećava broj porodica se samo jednim djetetom ili čak bez djece.

#### **5.2 Razvoj tehnologije/medija**

Jedan od temeljnih obilježja globalizacijskog process jeste agresivniji utjecaj informaciono komunikacionih tehnologija. Virtualni svijet neprestalno pomjera svoje granice stvarajući na taj način posebnu formu društvene svijesti čiji se globalni karakter prepoznaje kroz niz zajedničkih

obilježja. Potreba za informacijom je karakteristika skoro svih društava koja čine svjetsku zajednicu. Ono što je možda dobro u vrtlogu jest činjenica da takva nova forma stila življenja i promišljanja stvarnosti nema nacionalna vjerska ili etnička obilježja. (Peco, 2018.)

Društva koja prihvataju globalizacijske procese postaju dio takve globalne stvarnosti ali i uspjevaju u potpunosti ili bar djelomično razviti mehanizme kontrole za sve što dolazi izvan državnih granica. Drugi primjer jesu društva koja više brinu o očuvanju nacionalnog kulturnog identiteta nego mogućem narušavanju privrednih tokova. To su najčešće tradicionalna društva koja čuvaju i razvijaju tradiciju i običaje kao temeljnu kulturnu vrijednost. Većinom društva kao veliki dio islamske civilizacije. (Peco, 2018.)

Treću grupu čine ona društva koja su obilježena oznakom potpuno zatvorenih društava poput Sjeverne Koreje. Na tržišta ovih društava uspijeva proći neznatan dio informacija i roba sa prostora država koje je nacionalno vodstvo ocjenilo neprijateljskim. Zapadne koalicione ekonomije i politike ne uspijevaju na prostor takvi društava naći potrošače svojih roba i usluga. Takva društva globalizacijski procesi po pravilu zaobilaze. I društva koja su bez i najmanjeg pokušaja kontrole svjesno ili nesvjesno prihvatila sve što globalizacijski procesi nude. Jedno od takvih društava jest bh društvena stvarnost. To su društva koja su obilježena radikalnom promjenom društvenog odnosa dakle društva koja se još uvijek nalaze u tranzicijskom procesu. Takva društva obilježava privredna nerazvijenost i vrlo nestabilan politički sistem kao i kulturna anarhija. (Peco, 2018.) Prihvatajući neke društvene vrijednosti nametnuje kroz sredstva masovne komunikacije ova društva urušavaju vlastite kulturne vrijednosti ostvarujući istovremeno proctor za pojavu različitih oblike društvenih naomalija. Korupcija, prostitucija, narkomanija, moralna katastrofa su neke pjave koje uništavaju društveno tkivo a na koja ovaka društva nemaju adekvatan odgovor.

### **5.3 Prepoznatljive posljedice unutar bh stvarnosti**

Promjena političkog sistema započinje kada 1 sistem prestaje biti funkcionalan ,kada ne prati globane tokove, što znači da je takav sistem potrošen i da treba biti zamjenjen u društvenoj stvarnosti. Urušavanje socijalizma kao svjetskog process i pokreta je započelo ranijih 80-tih godina prošlog stoljeća tačnije sa sve izraženijim ispoljavanjem njegovih osnovnih slabosti naročito u prostoru kontrole tržišta i privrede. Po Peci (2018) neka od obilježja bivšeg sistema u Jugoslaviji su bila o neriješenom nacionalnom pitanju kao i vrlo naglašene višestoljetne imperijalističke težnje i

namjere susjednih država tada republike. Rat na dijelu Jugoslavije je rezultirao ustanovljavanjem novo društvenog odnosa. A to je demokratija.

Ono što je prepoznatljivo obilježje nove društvene stvarnosti jest potpuna konfuzija i društvena anarhija koja politička vodstva opravdavaju ustanovljavanjem različitih oblika društvenih sloboda i širenja ljudskih prava. Kriminal, prostitucija, nasilje u porodici, korupcija jesu samo dio društvene anomičnosti koji su se javili kao neminovna posljedica ustanovljavanja demokratije. Medijski sadržaji su u mnogome utjecali na promjenu načina promišljanja društvenog života i društvene stvarnosti dakle ustanovljen je potpuno drugačiji društveni svjetonazor. Sva pomenuta i nepomenuta društvena zbivanja su generisala i stalne promjene unutar bh porodice. (Peco, 2018.)

Zahvaljajući sredstvima masovnog komuniciranja članovi porodice se detaljnije upoznaju sa svim aspektima porodičnog života u razvijem moderim društvima. Želja za više slobode i individualnošću postaje osnovni cilj većine članove porodice. Želja za preslikavanjem porodičnog ambijenta i stila življenja modernih društava unutar bh stvarnosti rezultira različitim formama sukoba kako unutar porodice tako i unutar drugih segmenata života. (Peco, 2018.)

Kako žene tako i muškarci žele više slobode manje kontrole i odgovornosti što rezultira porodičnim konfliktima i najčešće vodi u razvod braka. Stopa razvoda brakova se udvostručila u posljednjih dvadesetak godina. Otac gubi porodičnu poziciju, urušava se njegov autoritet roditelja ali u supruge. Dešava se tako da TV serije u velikoj mjeri utječu na pojavu nove forme snobizma i nastojanja izgradnje novog identiteta. Otac-roditelj odnosno otac-suprug sve manje posmatra i doživljava kao autoritet porodice i vođa porodične zajednice te je na taj način sve više fizički izvor osiguravanja sredstva za istvaranje niza želja i novonastalih potreba ostalih članova porodice.

#### **5.4. Utjecaji modernizacije i globalizacije na porodicu**

Kada govorimo o odnosu modernizacije i globalizacije, treba istaći da je porodica mjesto sukoba tradicije i moderniteta, ali i njihova metafora". (Gidens 2005.)

Kao jedan od uzroka sukoba tradicionalnog i modernog u porodici jeste i razvoj individualizma kao jednog od projekata moderne. "Savremeno društvo i liberalne tendencije donose potrebu za individualnom afirmacijom i potvrđivanjem sposobnosti, ambicija i želja svakog pojedinca. Pitanje

lične slobode, izbora i odluke postavlja se i u porodici. Nastoje se utvrditi granice slobode i autonomnosti članova porodice. Patrijarhalne i tradicionalne porodice su posebno na udaru zahtjeva za individualizmom, samostalnošću i poštovanjem ličnosti svakog člana. (Šijaković 2005.)

Pojava individualizma u porodici se ogleda i u promjeni sistema vrijednosti. Svaki član porodice nalazi svoje vrijednosti, težnje i ciljeve koje u životu treba da ostvari, što se često konfrontira sa prioritetima i težnjama drugih članova porodice. “U predmodernim razdobljima, kao i u današnjim tradicionalnim kulturama, djecu se nije podizalo zbog njih samih ili iz roditeljskog zadovoljstva. Gotovo bi se moglo reći da se djeca nisu smatrala osobama. Nije se radilo o tome da roditeljima nije bilo stalo do djece, ali više su marili za njihov doprinos zajedničkoj ekonomskoj obavezi.”(Gidens 2005.) Kohabitacija je jedna od karakteristika moderne porodice. Često se smatra zamjenom za brak. To rezultira novim oblicima porodice. “Mnogi sociolozi vjeruju da se ne može više govoriti o “porodici” kao o jednom modelu koji je, manje-više, univerzalan. U toku druge polovine dvadesetog vijeka, dominantan uticaj tradicionalne nuklearne porodice neprestano je podrivan. Iz tih razloga, izgleda da je ispravnije govoriti o “porodicama”, čime se naglašava raznolikost porodičnih oblika.” (Gidens 2007.) najvažnijim instrumentima globalizacije.

Jedna od opasnosti za savremenu porodicu jeste i homoseksualizam te pojava istospolnih brakova i novog tipa porodice koji čine istospolni partneri i njihova adoptirana djeca. Društveni pokreti su jedan od proizvoda modernizacije, a LGBT pokret je danas jedan od najutjecajnijih društvenih pokreta. “LGBT pokret je u SAD-u tokom devedesetih godina prošlog vijeka postao institucionalizovan fenomenološki oblik modernizacije. “Moderna porodica je posljedica društvenih promjena koje su se vijekovima dešavale na prostoru današnjih evropskih zemalja. Te najvažnije promjene su:

1. proširene porodice i druge srodničke grupe gube utjecaj;
2. opšta tendencija slobodnog izbora bračnog partnera;
3. sve veća prava žena kako kod iniciranja braka tako i kod odlučivanja u braku;
4. srodnički brakovi su sve manje uobičajeni;
5. viši nivo seksualne slobode;
6. pojavljuje se i opšta tendencija proširenja prava djece

Kada govorimo o utjecaju modernizacije i globalizacije na bosanskohercegovačku porodicu, treba prije svega istaći nekoliko historijskih i socioloških činjenica. “Bosna i Hercegovina se već na samom početku tranzicijskih promjena našla na meti i agresora koji je u cilju etničkog čišćenja

određenih teritorija protjerao mnoge obitelji sa njihovih vjekovnih ognjišta, uzdrmao ili potpuno razorio njihovu dotadašnju stabilnost. Porodica Bosne i Hercegovine se selila sa jednog kraja zemlje na drugi, ona je tražila utočišta u inostranstvu, ona je ostajala obezglavljena ubijanjem njenih hranitelja, ona je desetkovana, lomljena, silovana, ukratko, ona je razarana na sve moguće načine. Ali koliko god nepovoljne vanjske okolnosti utiču na razaranje porodice, one s druge strane doprinose i jačanju njene unutarnje kohezije. Taj dihotomni mehanizam koji djeluje kada je u pitanju očuvanje porodične kohezivnosti, vjerovatno je sačuvao veliki broj porodica od potpunog razaranja. No, nisu samo siromašne, razorene ili jednoroditeljske obitelji na udaru kriznih previranja u našoj zemlji. i potpune, cjelovite porodice, dobrog materijalnog stanja, čak visokoobrazovane, izložene su brojnim poteškoćama.

Zbog naglašene trke za zaradom, neostvarenih roditeljskih ambicija, prevelikih aspiracija i očekivanja u pogledu uspjeha vlastite djece, uzajamnog nerazumijevanja, lose komunikacije i drugo. I ove porodice su također sve češće izložene različitim tenzijama, svađama i netrpeljivostima; sve više ih razara obiteljska disfunkcionalnost, ovisnosti o alkoholu i drogi, učestalost svađa, pa čak i nasilništva.(Pašalić-Kreso 2004.) Jedna od karakteristika bosanskohercegovačke porodice jeste povećan broj jednoroditeljskih porodica. Ugrožavana agresijom, genocidom, etničkim čišćenjem i drugom vrstom zločina, bosanskohercegovačka porodica je ipak opstala i sačuvala tradicionalne komponente koje su se determinisale kao jedno od najbitnijih komponenti bosanskohercegovačkog društva.(Peco,2018.)

## **6.Promjene uloga i funkcija u porodici**

Talcot Parsons smatra da je porodica lišena svih funkcija.Nije bitna u političkom sistemu moći I nije uključena u integraciju šireg društva.Tu samo sudjeluju pojedinci a ne u okviru uloge koje imaju samo kao članovi porodice.(Parsons,1955.) Parsons dalje kaže da je porodice puno više specijalizirana nego prije no ni u kojem slučaju nije manje važna budući da se društvo još više oslanja na nju pri obavljanju vitalnih funkcija.Gubitkom nekih funkcija preostale dobijaju na važnosti (Parsons,1955.)

Ovo stanovište potvrđuju i teoretičari Denis te Yung i Wilmot.Denis tvrdi da u ambijentu modernog društva jedino porodica nudi priliku sudjelovanja u odnosu u kojem se ljudi shvaćaju i cijene kao cjelovite osobe.Brak je postao jedina insitucija u kojoj pojedinac može očekivati ljubav

i poštovanje. U svijet odraslih pojedinci nemaju nikoga na koga bi imali pravo osloniti se u smislu dobijanja podrške kakvu s pravom očekuju od bračnog druga. (Denis, 1975.) Yung i Wilmot dokazuju kako emocionalna podrška koju osiguravaju prodični ondosi postaje važnije ako porodica gubi neke prijašnje funkcije. Tvrde da može pružiti stanoviti osjećaj cjelovitosti kao protutežu privremenim specijaliziranim ulogama u određenim insticijama. (Yung i Wilmot, 1973.)

Ali engleski sociolog Ronald Flečer nastoji dokazati da porodica ne samo da je zadržala svoje funkcije nego su te funkcije sve preciznije i sve snažnije. Specijalizirane institucije poput škola nisu prema njegovom mišljenju istisnule funkcije porodice nego su ih podigle na viši nivo. Tvrđi da odgovornost porodice za socijalizaciju mladih i danas jednako važna. Flečer se slaže sa mišljenjem kako je porodica izgubila svoju proizvodnu funkciju ali je zadržala ekonomsku funkciju kao potrošačka jedinica. (Flečer, 1966.)

Ta funkcija porodice drugačije izgleda kod neomarskističkih teoretičara. Markuze smatra da otuđenje na poslu vodi težnji za ispunjenjem izvan posla. Masovni mediji, kojima vlasnici kapitala propovijedaju vrline porodičnog života i njihovu vezu sa indutrisjkom proizvodnjom, stvaraju lažne potrebe kod konzumenata medijskih poruka. (Marcuse, 1972.) Nad njima vladaju vlasnici kapitala koji propovijedaju vrline porodičnog života.

## **6.1 Biološko- seksualna funkcija**

Vrijeme promiskuiteta odnosno potpune slobode spolnih odnosa kako unutar tako i izvan zajednice je istovremeno značilo potpunu odvojenost od reproduktivne funkcije porodice. Već sa pojavom ranog kršćanstva ove 2 funkcije se objedinjuju tako da je spolni odnos bio prvenstveno u funkciji porodice. Spolni odnos tokom transformacije porodice i svih pojava i procesa koje su pratile u prostoru emocionalne povezanosti spolnosti i reprodukcije postaju značajniji činitelji kvaliteta partnerskih odnosa i trajnosti braka. Rijetko da partneri nisu prije konzumirali seks kod zaključivanja braka. Prijebračno konzumiranje seksa predstavljalo je dio narodnog običaja i bitna je pretpostavka sklapanja braka. Karakteristično je za dio katoličke populacije u BiH a u narodu je poznatiji kao "liganje". (Peco, 2018.) To znači da je prema već ustanovljenim pravilima budući mladoženje sa ocem i najbližim rođacima dolazio u kuću mladenke. Znači trudnoće bi slijedili razgovorima i dogovorima oko vječanja u suprotnom mladoženja nije bio obavezan preuzeti bilo

kakvu odgovornost prema mladenki i njenoj porodici. Kad bi sve otišli mladoženja bi ostajao u kući mladenke gdje bi tu noć i proveli u zajedničkoj postelji. (Peco, 2018.)

Takav način prijebračnog konzumiranja seksa nije imao cilj zadovoljenja emocionalne potrebe nego provjeru reproduktivne sposobnosti i zbog toga je izvrgnut vrlo oštrim i grubim kritikama javnosti. Pokazivalo je pored omaložavanja i neravnopravnost među spolovima. U kulturama koje dozvoljavaju poligamni bračni odnos socijalno ulogi pomaganja maloljetnoj mladenki preuzima najstarija supruga.

## **6.2 Reproductivna funkcija**

Ova funkcija je bitna zbog ako ne stope rasta nataliteta onda radi održavanja balansa stope nataliteta i mortaliteta. Stil življenja i novi sistem vrijednosti su odrednice koje mlade ljude opredjeljuju za život bez potomstva. Prema islamskoj filozofiji uloga majke je rađanje i odgajanje djece što se direktno odražava na stopu nataliteta. Zemlje balkanskog porijekla među kojima se nalazi i BiH jesu društva koja su prepoznatljiva po tradicionalnim obilježjima. Dio porodične tradicije ovih društva jeste rađanje velikog broja djece. Posebno je to karakteristično za muslimanske seoske porodice (Peco, 2018.). Ekonomska kriza i politička nestabilnost 80-tih prošlog stoljeća nije zaobišla ni BiH tako da statistički zavodi tih godina bilježe stopu pada nataliteta. Taj trend je nastavljen i u vrijeme rata od 1992. do 1995. godine.

Neposredno nakon završetka rata u BiH stopa nataliteta značajno raste. Tri etnije na prostoru BiH su sa dosta entuzijazma i nadanja krenule u obnavljanje porušenog materijalnog duhovnog i biološkog smisla. Entuzijazam i vjerovanje u bolji život je rezultiralo značajnom povećanjem stope nataliteta. Kratko je trajalo. Mladi ljudi u BiH se vrlo brzo susreću sa novom stvarnošću obilježenom novim sistemom vrijednosti kao što su korupcija, kriminal što je usporilo ili čak potpuno zaustavilo ekonomski i politički napredak zemlje. Nepovjerenje, depresija, gubitak, iluzija, razočaranje, nepovjerenje u institucije i vlasti itd. su rezultat psihološkog karaktera. Mladi u BiH su preko informaciono-komunikacionih tehnologija upoznaju sa načinima življenja mladih u drugim kulturama i civilizacijama. (Peco, 2018.) Ako svim nepovoljnim društvenim okolnostima dodamo i izostanak konzistentne porodične politike na državnom nivou onda je potpuno očekivan i razumljiv pad stope nataliteta u BiH.



### 6.3 Socijalizacijska funkcija

To je process strukturiranja ličnosti djece i stabilizacija ličnosti mladih. To je process formiranja individue. Osigurava svojim članovima psihološku obuku i podršku kako bi bili u stanju odgovoriti na izazove koje pred njih postavlja društvena stvarnost. (Haralmbos I Holbron, 2002.) Ukratko socijalizacija je process podruštvljenja i individualizacije.

Pitanje socijalizacije u postmodernoj porodici se zapostavlja jer je veći focus na neočekivane promjene u strukturi porodice. Češći razvodi, veći broj jednoroditeljskih porodica, borba za legalizaciju homoseksualnih brakova, traže brojne odgovore i nameću se kao istraživački prioriteti. Temeljno pitanje vezano za process socijalizacije jest pitanje socijalizacije novih naraštaja koji će u novim okolnostima biti nedovoljno socijalizirani i postati još ozbiljniji društveni problem (Haralambos i Holborn, 2002).

Bh stvarnost u kojoj dominira inokosni tip porodice je djelimično opterećena pomenutom problematikom i pomenutim formama društvenih anomija. U ruralnim porostorima je stopa razvoda braka manja i naravno jednoroditeljskih porodica tako da je roditeljska uloga u procesu socijalizacije još uvijek naglašena. (Peco, 2018.) Autoritarni odnos je sputavanje djece u razvoju njihove mašte i kreacije stalna kontrola različite zabrane itd. Demokratski odnos ostavlja prostor naglašenim slobodama i njihovoj kreativnosti. Mada neograničene kontrole i slobode mogu odvesti dijete u pogrešnom pravcu i nanijetu značajnu štetu i djeci i roditeljima.

Drugi aspekt socijalizacije je proces uključivanja porodice kao uže socijalne grupe u društvenu zajednicu. Ostaje pitanje da li će nekad u budućnosti takve doseljeničke porodice biti u potpunosti intrnane u zajednicu to jest društvo u koje su se doselile? Proces integracije se odvija brže i efikasnije ako se radi o porodici koja sa soobom donosi zavidan nivo obrazovanja svojih članova. Taj je najviše riječi o porodicama koja dolaze iz urbanih društvenih sredina. (Peco, 2018.) Na sličan problem su se naišle bh porodice. Bježeći od rata su tražile sigurnost na svim meridijanima sudarajući se pri tom sa nizom novih poteškoća. Ovaj društveni fenomen je prepoznatljiv i vrlo naglašen unutar bh stvanorsti u procesima raseljavanja stanovništva gdje domicilno stanovništvo pokazuje stanovit animozitet prema doseljenicima.

## **6.4 Proizvodno-potrošačka funkcija**

Posmatrano s aspekta bh stvarnosti moguće je dosta pouzdano kazati kako je u posljednjih 30-40 godina bh porodica sve manje proizvodna a sve više potrošačka socijalna grupa.(Peco,2018.) Velike seoske porodice su bile i dan danas su prizvodne pa tek onda potrošačke.Napuštanjem zajedničkog domaćinstva punoljetna djeca odlaze u gradove tražeći bolje uslove za sebe i svoju djecu umjesto da na porodičnom imanju nastave proizvodnu tradiciju i formiranju novu porodicu.

Posljedice ekonomskog i socijalnog osamostaljenja mogu biti višestruke.Vrlo često odbjegla djeca upadaju u kriminal i prostituciju dok razočarana supruga odlazi sa drugim muškarcem ili se vraća u dom svojih roditelja.Slična sudbina postaje nova stvarnost velikog broja gradskih porodica u BiH.Problemi su identični.Muž-otac nije u mogućnosti proizvesti dovoljno novca za zadovoljenje sve šireg spektra želja i potreba ostalih članova porodice.Nisu rijetke situacije kada je majka-supruga jedini proizvođač u porodici.

## **7. Strukturalna transformacija braka i porodice**

Ako se posmatra cijeli region to jest prostor bivše Jugoslavije primjetno je kako su tzv. rani brakovi najčešći unutar BiH ( od 25 do 26 godina).Ovo su podaci koji se odnose na vrijeme sedamdesetih godina 20.st.(Peco,2018.)

Granica starosti bračnih partnera je dosta niža u manjim mjestima a posebno na selu.Međutim broj takvih brakova prije posljednjeg rata u BiH i u gradskim sredinama nije značajno manji.Sklapanje brakova između lica iz iste grupe zanimanja.Niske stope razvoda brakova su zabilježene kod poljoprivrednika i rudara.Srednje stope su radnici,indutrisjki i zanatski radnici te lica zaposlena u sektoru saobraćaja.Ostala zanimanja imaju visoke stope razvoda braka kao npr. lica koja se bave filmom,novinarstvom,umjetničkim zanimanjima itd.su 3 puta veća od prosječne a 5 puta veća od stope razvoda brakova kod poljoprivrednika.(Peco,2018.)

U prijeratnoj BiH dakle 70-tih i 80-tih prošlog stoljeća preovladali su brakovi sklopljeni između supružnika sa istom školskom spremom tzv. "homogeni brakovi" (Peco,2018.) ili u kojima razlike između nivoa obrazovanja ne iznose više od jednog obrazovnog stepena npr. fakultetskog obrazovanje i srednja škola.Kada je riječ o trajanju braka odnosno razvodu braka poznato je da

svaki brak prolazi period izazova odnosno svojevrsne probe a radi se o prvih godina dana najviše dvije dok u nekim situacijama taj period ispitivanja traje i do 5 godina.(Peco,2018.) Djeca predstavljaju značajan faktor koji utječe na stabilnost braka.Osnovni zakon o braku sadrži odredbe kojima se usređuju pitanja brige o djetetu ili djeci u slučaju razvoda braka u smislu odgajanja I materijalnog I socijalnog zbrinjavanja.

Na tendenciju smanjivanja porodice ukazuju faktori poput:većeg broja brakova bez djece,povećanog broja inokosnih porodica,smanjivanja broja djece u porodici itd.Pretpostavlja se da ovaj process bi se mogao zaustaviti ekonomskim jačanjem društva i boljim materijalnim položajem pojedinca.Prema nekim stanovištima u skorijoj budućnosti bi se trebao povećati broj lica izvan porodice a pogotovo onih koji žive izvan braka(Mladenović,1997.).

Bh društvena društvena stvarnost je još uvijek prepoznatljiva po dosta snažnom tradicionalnom sistemu vrijednosti.Patrijarhalni odnos i uloga oca se urušavaju pritiskom novog svjetonazora krekanog od strana informaciono komunikacionog aistema.Prijebračno konzumiranje seksa je dio stila življenja način dokazivanja muškosti ali i stepena slobode i neovisnosti kada su u pitanju djevojke.Prepoznatljive su norme kod maldih tako da najčešće prijebračna trudnoća završava sklapanjem braka i zajedničkom brigom o novorđenom djetetu.

## **7.1 Problemi BiH porodice**

### **7.1.2.Siromaštvo**

Siromaštvo je pojam koj se odnosi na nedostatak osnovnih uslova za život.

U periodu od 2000. do 2008. BiH je bilježila značajan ekonomski rast pri čemu je BDP na godišnjoj osnovi rastao u prosjeku oko 6%.Ekonomski rezultati BiH su se od 2009. pogoršali.Nakon što je u 2009. BDP ima negativnu stopu rasta od -2,9% BDP indalje pokazuje veoma skroman rast.Jedan od razloga je ekonomska kriza(Peco,2018.)

.Jedan od izazova BiH vlasti je ispravan pristup u rješavanju korelacije između obrazovanja i siromaštva.Što je veći nivo obrazovanja pojedinca ili prosjeka porodice to je manja vjerovatnoća da će biti nezaposleni a samim tim I završiti u kategoriji siromašnih.Kod uzrasta od 25 do 35 polovinu svih siromašnih čine osobe koje su završile samo osnovno obrazovanje.(Peco,2018.)

Ekonomsko stanje svake porodice pretpostavlja sve ostale njenje funkcije. Siromaštvo djeluje najmanje u dvostrukom smislu na porodični život. Prvo porodice nisu u stanju da budu sigurno utočište svojih članova da zadovolje njihove potrebe i pruže garanciju za ostvaranje njihovih ambicija i želja. Gdje onda dolazi do raspada porodice. Drugi ne mogu na vrijeme da se zasnju nove porodice koje bi obavljale pretpostavljene i očekivane funkcije. Djeca koja su u značajnijoj mjeri pogođena siromaštvom i socijalnom isključenošću jesu djeca koja dolaze iz domaćinstva sa sljedećim obilježjima:

1. Domaćinstva sa troje ili više djece gdje je najmlađe dijete od 5 godina,
2. Domaćinstva sa 4 ili više odraslih, sa 2 ili 3 starije osobe, čiji su nositelji žene, u kojima je glava domaćinstva neudata ili razvedena,
3. Domaćinstva koja vode osobe bez škole ili sa samo završenom osnovnom školom,
4. Domaćinstva bez nezaposlenih članova i ona koja žive u ruralnim područjima. (Peco, 2018.)

### **7.1.3 Nezaposlenost**

Mladi ljudi u BiH se suočavaju sa izazovima u različitim segmentima života. Troje od 4 ljudi je nezaposleno. Većina njih nisu u braku, nemaju djece i nisu riješili svoje stambeno pitanje. Evidentan je razvoj tehnološkog tržišta koje zahtjeva vještine koje većina mladih ljudi u BiH ne posjeduje. Dakle ne postoji sistem koordinacije između obrazovanja i privrede tako da se svakodnevno nastavlja školovati kadar koji nije niti u jednoj varijanti potreban tržištu rada. (Peco, 2018.) Potrebna je kvalitetnija saradnja privrede i obrazovanja, pogotovo srednjeg i visokog. Rezultat je sve više mladih i obrazovanih ljudi napušta ne samo porodicu nego i zemlju svoju i odlaze u druge zemlje koje im daju priliku za kapitaliziranje njihovih vještina i znanje.

## **8. Alternative i raspad braka**

Najčešći alternativni oblici braku jesu:

### **8.1 Kohabitacija**

Vrlo često skoro najčešće prisutna alternative konvencionalnom braku je kohabitacija odnosno zajednički izvanbračni život. U BiH društvu je kohabitacija specifična društvena pojava. Preovlađuje princip prema kojem je ustanovljen red poteza u smislu prvo vjenčanje a zatim zajednički život i djeca. Dakle etičke norme kao di porodične tradicije još uvijek nadilaze želju za individualnošću i slobodom. Unutar bh društva se skoro svakodnevno povećava broj izvanbračnih zajednica kohabitacionig karaktera. Govori se o mladima koji studiraju i žive izvan svojih mjesta rođenja.

### **8.2 Istospolna bračna zajednica**

Sve prisutnija alternative braka jest istospolna bračna zajednica. Ova društva pojava sve više postaje društveni trend i čini se kako je riječ o neuzastavljivom društvenom procesu. Unutar bh stvarnosti ova pojava ima sporadičan karakter ali su sve i u javnosti pristuniji zahtjevi određenih feminističkih i građanskih udruženja za formalizacijom ovog oblika bračne zajednice. Peco (2018.) tvrdi da je stalno smanjenje stope nataliteta, što za posljedicu ima stalni pad prirodnog priraštaja, što u konačnici znači ugrožavanje biološkog opstanka ljudske vrste. I govori da će društva u kojima ovaj oblik bračne zajednice dominirati biti prinuđena na uvoz djece i omladine iz onih zemalja koje se ne suočavaju sa ovakvom kulturološkom problematikom.

### **8.3 Samačka kućanstva**

Formiraju se kao posljedica razvoda odnosno raskida odnosa u kojem su dvoje ljudi živjeli ili kao posljedica smrti jednog od bračnih partnera. Veliki broj mladih se odlučuje za ulazak u bračnu zajednicu potaknut upravo ekonomskim razlozima. Naime kod mladih ljudi posebno žena vrlo često preovlađuju mišljenja kako se loša ekonomska situacija može riješiti sklapanjem bračne zajednice sa ekonomski dobro situiranim partnerom. Kada je riječ o samačkim kućanstvima odnosno samačkom životu radon aktivnih osoba takav oblik kućanstva je u BiH dosta nizak u odnosu na

evropski prosjek i kreće se oko 3-4% (Peco,2018.).I u slučaju samačkih kućanstava koje čine umirovljene osobe situacija u BiH je potpuno drugačija od stvarnosti Zapadne Evrope.Razlog malog broja samačkog života penzionisanih osoba treba tražiti u prepoznatljivim tradicionalnim obilježjima bh porodice.Upravo zbog te činjenice u velikom broje primjera pogotovo u bh selima roditelji žive i zajedničkom kućanstvu sa sinovima i njihovim porodicama koji su se odredili za život i rad na selu.

#### **8.4 Komune**

Već u 19. st. značaj broj teoretičara porodice su smatrali kako porodicu treba zamjeniti nekim zajedničkim oblikom življenja.Jedna od takvih zajednica je komuna organizirana u SAD sredinom 19.st.Zajednica je bila organizirana na religijskim principama to jest na istim ili sličnim religijskim uvjerenjima.Osnovno obilježje ovog tipa zajednica je da svaki muškarac bio oženjen sa svakom ženom u zajednici tako da su svi odrasli muškarci bili pretpostavljeni očevi novorođene djece u zajednici.Zbog logičnih i očekivanih teškoća u kreiranju zdravih odnosa unutar zajednice ova socijalna grupa se raspala nakon 30 godina egzistencije.U bh stvarnosti postoji poseban oblik komune a riječ je o zaređivanju mladih muškaraca i žena unutar katoličke crkve.Ovaj vid zajedničkog kućanstva se temelji na vjerskim uvjerenjima gdje je zabranjena svaka froma seksualnog osjećaja ili općenja.Pojedinci se odriču dotadašnjeg načina života pa prema tome I braka te pristupaju zajedničkom životu sa drugim istomišljenicama odnosno crkvom.(Peco,2018.) Ova forma zajedničkog kućanstva je institucioanlna i čini dio društvene prakse I načina života katoličkog svijeta već stoljećima.U slučaju pripadnika islama poligamni brak bi se na neki način mogao smatrati posebnom formom komune.Riječ je o dobrovoljnom ulasku u takvu vrstu bračne zajednice odnosno zajedničkog kućanstva koje je legalizirano i legitimizirano šerijatskim i običajnim pravom.

#### **8.5 Raspad braka i kriza**

Za Parsons rastava braka je rezultat činjenice da se brak sve više društveno vrednuje.Ne manje značajan uzrok rastave braka jeste i opći process sekularizacije prisutan u zapadnim društvima.(Parsons,1955.) Smanjenje utjecaja religijskog uvjerenja doprinosi ostvarivanju prava na rastavu braka.Pri razvodu braka sve više zadobija značaj i ekonomsko socijalna sigurnost partnera koji ne ovise više o statusu porodice i njenom posjedu već o svom radu i zanimanju.

Razvod braka se može podijeliti u 3 kategorije:

- a) Razvod koji znači zakonski prekid braka,
  - b) Razvod koji znači fizičko razdvajane supružnika dakle situaciju u kojoj supružnici nemaju zajedničko prebivalište iako su i dalje formalno u bračnoj zajednici,
  - c) Tzv. “prazni brakovi” u kojima supružnici žive zajedno ali brak postoji samo formalno.
- Američki sociolog Gud ističe kako se u Americi u 19.st. ljudi smatrali samo po sebi razumljivim da bi supružnici koji se više ne ljube i kojima je zajednički život postao nepodnošljiv trebali barem živjeti zajedno u slozi pred javnošću za volju svoje djece i svoga ugleda u zajednici (Gud,1971.)

Kada govorimo o najčešćim uzrocima koji vode u razvod braka treba voditi računa o nekoliko faktora:

- pripisane vrijednosti braka,
- sukobi među supružnicima,
- modernost sloboda i izbor.

### **8.5.1 Vrednovanje braka**

Parsons (1955.) nastoji dokazati kako je povećanje broja propalih brakova uglavnom rezultat činjenice većeg vrednovanja braka. To zapravo znači da se brak više personificira i idealizira te da ljudi neopravdano očekuju vrlo mnogo od braka. Međutim u nekim ranijim vremenima takvi brakovi su smatrani prihvatljivim pa prema tome i održivim. Slično razmišlja i Flečer koji smatra da bi visoka stopa razvoda braka mogla biti rezultat viših paramtera vrednovanja braka. (Flečer,1966.)

### **8.5.2 Sukobi između supružnika**

Posmatrano s funkcionalističkog stanovišta moguće je ustvrditi kako zahtjevi u porodici prvenstveno ekonomskog karaktera čine sve veći pritisak na kvalitet bračnog odnosa. Nukleusna porodica je rezultat dinamičnih društvenih promjena odnosno vrlo prepoznatljivo obilježje

modernog a posebno postmodernog društva. Takva porodica ostaje sama izolirana prepuštena sebi kako u kreiranju emocionalnih veza tako i u rješavanju ekonomske problematike.

U industrijskom društvu porodica se specijalizirala za manji broj funkcija. Stoga porodica sve manje čini poveznicu između njenih članova. Kada ekonomska strana slabi, postepeno nestaje i emocija tako da ostaje ništa ili vrlo malo što bi uspješno povezivalo supružnike. Ekonomska spona je oslabljena činjenicom da porodica sve više prestaje biti proizvodna jedinica a što za posljedicu ima sve češće razvode braka. Pridonosi i slabljenju emocionalnog odnosa među supružnicima. (Denis, 1975.)

### **8.5.3. Modernost, sloboda i izbor**

Sociolozi braka i porodice u analizi ove varijable razvoda braka su nastojali doći do određenih zaključaka i tvrdnji kombinacijom 2 prethodne varijable.

Gibson tvrdi da se sa razvojem modernosti sve više naglašava važnost individualnog postignuća. On smatra kako ljudi modernog vremena žive u kulturi individualizma, poduzetništva i slobodnog tržišta u kojem dominira sloboda izbora. (Gibson, 1994.) Stalni rast stope razvoda brakova pored ostalog dokazuje kako moderni supružnici očekuju veći nivo individualnog zadovoljstva u braku nego što je bio slučaj u vrijeme njihovih baka i djedova. Također smatra da kako se želje za ostvarenjem ličnog zadovoljstva i ispunjenja u privatnom životu povećavaju uprkos medijskog propagiranja zajedništva. Individualistički modernisti naglašavaju važnost izbora tako kada se ocjeni da bračni partner najčešće suprug ne ispunjava očekivanja supruge u smislu ekonomskog zadovoljenja potreba sve je više izvjesno da će supruga napustiti takvu bračnu zajednicu i potražiti potpuno ispunjenje na drugom mjestu. Ovo je generirano njenom ekonomskom nezavisnošću.

Posmatrano sa stanovišta bh stvarnosti sve 3 navedene uzročnosti razvoda braka su preoznatljive i istovremeno lako objašnjive. Mladi ljudi koji tek planiraju zasnivanje bračne zajednice pa čak i oni koji su u već takvoj zajednici potpuno drugačije poimaju brak i bračne obaveze nego njihovi roditelji. Govorimo o utjecaju kulture porodice i braka koja dolazi sa zapadnih prostora. Druga uzročnost definirana sukobom među supružnicima je u manjoj mjeri prisutna u stvarnosti razvoda braka na prostoru BiH. Mogući konflikt među supružnicima je izvjesniji u situaciji kada njihova ekonomska situacija slabi. "Modernost kao sloboda izbora je najčešći uzrok razvoda braka u



BiH.Utjecaj informaciono-komunikacionih sistema i njihovh sadržaja generira promjene u cjelokupnom društvenom biću BiH pa I unutar porodičnih i bračnih odnosa”.(Peco,2018.)

Modernost je afirmirana u BiH stvarnosti zahvaljujući sredstvima masovnog komuniciranja,ugrozila je tradicionalnost kao visestoljetnu vrijednotu BiH društva.Modernost društvene stvarnosti je pratila i jednako nekontrolirana i pogrešno shvaćena demokratizacija društvenog odnoda.Supružnici pogotovo supruge nisu spremni u ambijentu tjeskobe zabrane ili kontrole razvijati bračne odnose tako da već kod prvih ograničavanja započinje stanje latentnosti koje prerasta u konflikt i vrlo često završava raspadom braka.Tradicionalne vrijednosti braka poput izražavanja poštovanja, prihvatanja muža kao vrhvnog autoriteta u bračnoj zajednici pokornost su djelomično prisutne u ruralnim seoskim sredinama. “Tradicionalne vrijednosti braka i porodice su ugrožene i urušene jer se pomenuti medijski sadržaji skoro jednako konzumiraju na selu kao i u gradu što rezultira približavanjem izjednačavanjem nekih segmenata stila življenja u jednoj i drugoj sredini”. (Peco,2018.) Višak slobode može jednako biti štetan kao i manjak slobode.

## **9.Položaj žene u društvu**

Industrijsko društvo je promijenilo poziciju žene ali i samu tradicionalnu poziciju porodice.Gubljenjem ekonomskih funkcija porodice žena dobija ulogu u proizvodnji I privređivanju dakle izvan porodice.Žena postaje ravnopravna muškarcu ne samo u proizvodnji već i u društvu.

### **9.1 Spolna podjela rada**

Biološki utemeljena obajšnjena ponašanja muškarca i žena nisu ograničena samo na one koji loricuraju razlike samo u hormojima ili genima svaju spolova.Jedan od vodećih antropologa koji vrlo gorljivo zastupa ovu teoriju jest Piter Murdok.On tvrdi da su biološke razlike između muškarca i žene temelj spolne podjele rada u društvu. (Murdok,1949.)

Ali istovremeno ne tvrdi da muškarcima i ženama pri prihvaćanju posebnih društvenih uloga upravljaju genetski zasnovane predispozicije.Iznosi tezu da biološke razlike poput veće fizičke snage muškarca dovode do radnih uloga zbog čiste praktičnosti.Murdok je na primjerima istraživanja 224 društva različitih kulturnih obilježja ispitivao djelatnosti dodjeljenje muškarcima

i ženama. Ustanovio je da su poslovi poput lova sječe šume i kopanja u rudnicama isključivo muški, dok su kuhanje, pranje, spremanje prvenstveno ženske uloge. (Haralambos I Holborn, 2002.)

Spolna podjela rada postoji u svim društvima. Slično nalazimo kod Parsonsa u objašnjavanju uloge žene u industrijskom društvu. Parsons je smatrao kako se nukleusna porodica modernog industrijskog društva specijalizirala za 2 funkcije: socijalizaciju djece i stabilizaciju odraslih osoba. Rađanje i rani odgoj djece uspostavlja snažan unaprijed zadan primat odnosa majke s malim djetetom. (Parsons, 1955.)

Parsons je okarakterizirao ženinu ulogu u porodici kao ekspresivnu što znači da žena daje toplinu, sigurnost i emocionalnu podršku. Jako bitno za efikasnu socijalizaciju djece. Tvrdio je da u svrhu efikasnog djelovanja porodice kao društvenog sistema treba postojati jasna podjela rada.

## **9.2 Kulturna podjela rada**

An Okli odbacuje Murdokova i Parsonova stajališta ističući da ne postoji bilo kakva prirodna podjela rada ili pripisavanje društvenih uloga na temelju spola. Ljudske kulture su različite i beskonačno raznolike. One svoj nastanak duguju ljudskoj inventivnosti a ne nepobjedivim biološkim silama. (Okli, 1974.) Posmatrano iz perspektive modernih društava Oklijeva navodi da su žene važna komponenta mnogih vojski posebno u Kini, bivšem SSSR Kubi i Izraelu. U Indiji žene rade na gradilištima dok u nekim Latinoameričkim zemljama žene rade u rudnicama. (Okli, 1974.) Na temelju predstavljenih navoda moguće je zaključiti kako Oklijeva odbacuje biologiju kao determinantu podjele rada i podjele uloga u društvu i tvrdi kako podjela radnih uloga determinira kulturna specifičnost određenog društva.

## **9.3 Rod i zaposlenje**

Evropske i svjetske feministice svih ideoloških orijentacija smatraju da je položaj žena na tržištu rada vrlo bitan uslov lošeg položaja žena u društvu. Pod snažnim feminističkim pritiskom sud je zahtjevao od pojedinih zemalja da svoje zakone o jednakim platama uskalde sa zakonodavstvom Evropske zajednice. Drugi vrlo bitan momenat jest povećanje udjela žena u obavljanju različitih poslova tako da prema podacima iz 1998.g. odnos zaposlenih muškaraca i žena na nivou Evropske zajednice je bio skoro izjednačen, tačnije 1,3:1 u korist muškaraca. (Haralambos I Holborn, 2002.)

Bile su ipak očigledne razlike u platama između muškaraca i žena. I ako se u drugoj polovini 20. st ta situacija dosta promijenila. 1970. žene su dobijale 63% od plate muškaraca za obavljani isti ili sličan posao da bi 1990. g. taj odnos dostigao 80%. (Peco, 2018.)

Prema sociolozima postoje 2 tržišta rada:

-primarno, koje obilježavaju visoke plate, sigurnost na poslu, dobri uslovi rada i mogućnost napredovanja, i

-sekundarno, koje je obilježeno potpuno suprotnim karakteristikama.

#### **9.4 Žene u javnom i političkom životu**

Bh političarke su prešle dug i težak put integracije u dominantno mušku sferu javnog života, te su ostvarile ono što je 20 godina ranije, u vrijeme potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, bilo skoro pa nezamislivo. Njihova upornost i zalaganje nadjačali su status quo i potpunu marginalizaciju od strane rodno neosjetljivih kolega/ica. Novim generacijama mladih političarki u nasljedstvo su ostavile politički prostor u kojem je vođenje ženske, rodno osjetljive politike dosta manji izazov nego što je bio u prvim godinama nakon rata u BiH. Ovo se može pripisati i neminovnosti demokratskih promjena u tranzicijskom društvu kakvo je bosanskohercegovačko, ali činjenica je da čak i neminovni napredak zahtijeva aktere/ke koji/e su spremni/e zasukati rukave i odraditi posao. Stoga im je neophodno pripisati zasluge za pripremu terena za jaču žensku politiku, jači ženski pokret i generalno rodno osjetljivije bh društvo. Dalje se postavlja pitanje mjerenja uspjeha inicijativa za rodnu ravnopravnost u javnom i političkom životu BiH, te koliko je uopće moguće govoriti o postizanju uspjeha. Ovo pitanje bi se donekle moglo odgovoriti u narednom periodu kroz veće zalaganje za žensku politiku, ali pravi uspjeh ćemo svakako prepoznati tek kad ga vidimo. (Aganović; Miftari; Veličković, 2015.) Danas smo okruženi/e ženama lidericama, od kojih neke od njih vode iskrenu i dosljednu politiku, izlazeći često iz dozvoljenih i prihvaćenih političkih okvira, trpeći zbog toga negativne posljedice. Usvajanjem Zakona o ravnopravnosti spolova, uspostavljanja gender institucionalnih mehanizama na nivou države i entiteta te uvođenjem rodne kvote u izborni sistem Bosne i Hercegovine.

Žene i muškarci moraju aktivno učestvovati u svim tijelima i procesima. Učešće žena u strankama mora se shvatiti kao potencijal, koji se treba afirmirati prije, za vrijeme i poslije izbora, a ne kao puka kvota. I dok muškarci moraju postati saveznici borbe za ravnopravnost, shvatajući ovo pitanje kao jednu od temeljnih ustavnih vrednota i kao osnov daljnje demokratizacije Bosne i Hercegovine, kao pitanje koje će dugoročno i muškarcima i ženama donijeti dobrobit, same žene moraju još glasnije i direktnije stvari uzimati u svoje ruke. Žene moraju učiniti iskorak, prelazeći preko ograničenja koje same sebi postavljaju, a još više preko onih koje je patrijarhalno društvo uspostavilo. Političarke moraju vjerovati u sebe i moraju vjerovati da upravo one trebaju postati te koje donose promjene, a ne čekati da neko drugi to za njih učini. (Aganović, Miftari, Veličković, 2015.)

## **10. Položaj djeteta u porodici i društvu kroz povijest**

Postmoderno vrijeme je rezultiralo zamjenom teza kada je riječ o odnosu roditelja i djece. Naime cjelokupna povijest čovječanstva je obilježena odnosom u kojem su roditelji upravljali svojom djecom. Danas je situacija drugačija gdje je ovaj odnos transformiran. Djeca su vlasnici roditelja, oni ih kontrolišu nameću svoje ideje i testiraju ih do kojih granica su roditelji spremni da idu u toleranciju i ostvarenju njihovih zahtjeva. Roditelji nisu ni svjesni da su postali robovi svoje djece. Ne uspjevaju prepoznati kada njihovo dijete manipulira s njima a kada zaista treba određena pažnja. Potpuno novi stil življenja, trka za bogatstvom i društvenim statusom ne dozvoljavaju roditeljima da provode dovoljno vremena sa svojom djecom. Istina jeste da se položaj djeteta u porodici i društvu kroz historiju mijenja za šta su najmanje djeca kriva.

### **10.1. Povijesni presjek**

Od svih mladunčadi djeca najduže ostaju uz svoje roditelje. Taj period življenja uz roditelje se kroz historiju mijenja ali se kroz vrijeme povećao. Period življenja djece sa roditeljima zavisi od različitih faktora. To su prije svega ekonomska razvijenost društva, karakter kulture, stil življenja. Dakle ekonomski razvijena društva pomažu omladini tako da već od punoljetstva, osiguravaju omladini ekonomske pretpostavke za ostamostaljenje, to jest odvajanje od roditelja.

U društvima s tradicionalnim i patrijarhalnim karakterom porodičnih odnosa, djeca se duže zadržavaju u roditeljskom domu. Ljudski čopor u primitivnim zajednicama historijski je shvatio

brzo da se broj članova grupe može povećati opstankom sa sigurnošću i ukupnom moći plemena. U feudalnom društvu je brojnost porodice bila važna za ekonomski opstanak jer je predstavljala radnu snagu koja će doprinijeti ekonomskoj i socijalnoj i materijalnoj moći porodice. (Suzić,2006.)

Zbog ovih potreba su djeca morala brzo odrastati i napustiti djetinjstvo kao i posvetiti se velikim poslovima i odgovornostima. Nije postojao ni najmanji znak zanimanja za njih nego su ih smatrali malim odraslim osobama ili malim ljudima. (Vederil,2005.)

U srednjem vijeku djeca nisu obrazovanje sticala u svojoj porodici nego su ih roditelji slali u bogate gradske porodice što znači da se obrazovanje djece nije odvijalo kroz formalni školski sistem nego u okruženju gradskih porodica, u kojima su djeca najčešće bili šegrti u znatskim ili trgovačkim radnjama.

Tokom perioda industrijalizacije djeca su imala mogućnost a često i obavezu raditi u fabrikama gdje su vlasnici kapitala eksploatirali njihovu radnu snagu. Krajem 15.st. i početkom 16.st. situacija u obrazovnom procesu djece se počinje mijenjati. Do kraja 19.st. bila je prisutna rodna diskriminiranost s obzirom da djevojčice nisu imale mogućnost obrazovanja. U 20.st. počinje popularizacija psihološko-pedagoških teorija o načinima odgoja djeteta i obrazovanja djece. Publicira se literatura etičkog karaktera da se bi nakon toga pojavila literatura koja je problematizirala emotivni aspekt i pitanja društvenih potreba djece. (Peco,2018.)

Vrijeme kada država preuzima kontrolu nad djecom. Tridesetih godina prošlog stoljeća teorija poput biheviorizma zagovaravaju direktnije nadziranje djece od strane roditelja pogotovo kada je riječ o kompromitovanom okruženju u kojem djeca odgajaju i provode najveći dio vremena. Jedan od zagovornika ovog načina odgajanja djece je bio Votson, koji je smatrao da se sa djecom treba postupait kao sa malim odraslim osobama. (Peco,2018.)

Kada je riječ o bh stvarnosti treba kazati kako ne postoji jedinstven sistem izrađen od strane stručnjaka prihvaćen od strane zakonodavne vlasti i koji bi bio okvir za ispravan odgoj djece kao i ispravno ponašanje roditelja prema djeci. Odgojna praksa u BiH je heterogena. Prvenstveno je riječ o porodicama koje vode dosta brige o očuvanju tradiconalnih porodičnih vrijednosti i u kojima je dosta naglašen patrijarhalni porodični odnos. Dosta je slično biheviorističkim teorijama i

pripadajućoj odgovarajućoj praksi. Uglavnom su to seoske porodice u kojima mladi roditelji nastavljaju praksu svojih roditelja i tako nastoje ograničiti slobodu svoje djece i imaju stalnu kontrolu nad njihovim ponašanjem. Ovaj princip nalazimo i kod porodica gdje je veoma visok nivo religioznosti. (Peco, 2018.)

S druge strane značajno je veći broj primjera načina odgoja djece u kojem roditelji dozvoljavaju neograničenu slobodu djeci bez bilo kakve organizirane kontrole. Vrlo često se događa da ono što učitelji uspiju napraviti u pozitivno u uspravnom odgoju i razvoju djetetove ličnosti roditelji pokvare. U elaboraciji ovog društvenog fenomena treba kazati kako je na opće prihvaćeni odgoj djece u BiH značajan utjecaj imao globalizacijski proces odnosno nekontrolisana demokratizacija društvenog odnosa generirana neograničenim medijskim utjecajima. Stoga treba započeto što prije sa koncipiranje adekvatnog Sistema odgoja koji će osigurati razvoj zdrave moralne posvećene ličnosti pa saim tim biti garant za ekonomski razvijeno i moralno zdravo društvo.

## **11. Budućnost bosanskohercegovačke porodice**

Porodica će nastaviti obnašati svoje temeljne uloge. Da bi se to zaista realiziralo bit će neophodno osigurati pretpostavke koji će roditeljima omogućiti osiguranje uslova za nesmetan razvoj svih potencijala svih članova porodične zajednice. (Karpovic, 2001.) To znači da se od roditelja koji se smatraju kompetentni očekuje neki adekvatan odgovor na sve izazove sa kojim se sretu i sa kojim će se susretati u budućnosti kao i prihvatanje modernih pedagoških normi odgoja djece.

Neki teoretičari koji zagovaraju princip ravnopravnosti u porodičnim odnosima porodice koje uspijevaju osvariti pomenuti princip nazivaju postdemokratskim. Ovaj princip se zasniva na 2 pretpostavljenosti;

Prvi se odnosu na veću društvenu političku i ekonomsku ravnopravnost između muškarca i žene dok se druga pretpostavljenost odnosi na potrebu dijeljenja odgovornosti između muškarca i žene u smislu svakodnevnog vođenja porodičnih poslova kao potrebe emocionalnog integriranja u porodicu i preuzimanja aktivne uloge u brizi za djecu. (Peco, 2018.)

Istina je da se bh porodica nalazi na raskršću svojih povijesnih puteva. Kada je riječ o njoj treba kazati da će na njenu budućnost više utjecaja imati grupa faktora kao što su: globalizacijski

procesima, spremnost demokratskih porodičnih principa na koje se neki teoretičari pozivaju. Loša ekonomska situacija ugrožava sve segmente društvenih procesa i društvenih odnosa te se jednako tako reflektira na porodične odnose. Nemogućnost zapošljavanja mladih ljudi utječe na stanovito smanjenje stope slapanja braka. Ekonomska i socijalna nesigurnost direktno ugrožava stopu nataliteta tako da se mladi ljudi koji su ušli u bračnu zajednicu ne odlučuju na rađanje djece.

S druge strane nekontrolirana demokratizacija bh društva i širenje ljudskih prava i sloboda ugrožava odnose u postojećim porodicama. Supružnici žene zbog pogrešne percepcije građanskih prava i sloboda pa tako i bračnih prava i dužnosti narušavaju bračni odnos što nerijetko završava razvodom braka. (Peco, 2018.)

Različiti obrazovni nivoi supružnika kao i socijalno porijeklo se kasnije javlja kao smetnja za bračnu vezu. Bh narod je promijenio svoj kulturološki habitus. Bh čovjek je nakon posljednjeg rata u BiH našao u dubokom procjepu između religijskog utjecaja i nekontroliranih medijskih pritisaka. Bh čovjek se našao na raskršću 2 puta jedan koji vodi u jačanje tradicionalnosti i drugi koji označava prihvatanje modernosti. (Peco, 2018.)

Prvih godina nakon rata prepoznatljivo obilježje BiH društva je bilo formiranje novo društvenog bića kreiranog na temeljima vjerskog pripadanja. Bila je to istovremeno društvena svijest koja je bila troma proizvod nadanje i neosnovanih obećanja koju obilježava. Vremenom je identifikacija kroz vjeru slabila uz istovremeno jačanje nacionalne identifikacije. Prostor koji ostavlja kakvu takvu nadu u bolju budućnost BiH porodice jest karakter kulture BiH društva. Naima patrijarhalni porodični odnos kao i višestoljetna tradicija mogu biti bar djelimičan garant očuvanja zdravih i kvalitetnih porodičnih odnosa.

Treba se pozabaviti sa BiH vlasti što bi podrazumijevalo kreiranje kvalitetne populacione politike u smislu rješavanja kvalitetne populacione problematike, zapošljavanja stimulativnih mjera itd. Na problem urušavanja porodice BiH vlast se ponaša na način kao da se taj problem dešava već hiljadama milja daleko od naše države. Ovaj društveni problem je vrlo kompleksan i treba ga rješavati korak po korak. Značajnu ulogu ovdje bi trebale imati škole, religijske zajednice, mediji i svi društveni subjekti koji mogu doprinijeti afirmaciji braka i porodice. (Peco, 2018.)

## Zaključak

“Dekonstrukcija” patrijarhalnog tipa porodice počela se intenzivnije odvijati od 60-ih godina prošlog stoljeća kada je, nastupio novi, drugi revolucionarni tok porodičnih promjena koji u centar stavlja pojedinca što se, dodatno, dinamiziralo početkom 21. stoljeća i to u kontekstu aktualnog, globalno preferirajućeg liberalizma i individualizma gdje se, između ostalog, stimuliraju “velike raznolikosti unutar porodičnih modela”. To se, vrlo prepoznatljivo, ogleda u: osjetnom produženju starosne dobi pri stupanju u brak, povećanom broju razvoda brakova, narastanju vanbračnih zajednica i uvećanju broja vanbračne djece, sve češćim jednoroditeljskim porodicama, porastu samačkih domaćinstava, “destigmatizaciji” heteroseksualnih identiteta, mijenjanju karaktera odnosa roditelja prema djeci i obrnuto itd. Dakle, ne radi se ovdje samo o formalno-strukturalnim promjenama unutar porodice, tj. atomiziranju tradicionalnih porodičnih zajednica i smanjenju prosječnog broja njihovih članova, nego i o redefiniranju karaktera unutarporodičnih odnosa (muž - žena, roditelji - djeca, mlađi - stariji, rodbina - bliža i dalja), u pogledu porasta broja urbanih u odnosu na ruralna domaćinstva, narastanja tzv. useljeničkih porodica itd.

Promjena njene ekonomske funkcije dovela je do promjene njenih ostalih funkcija. Zbog industrijalizacije, koja je dovela do urbanizacije, porodica je postala mobilnija a veze među njenim članovima nestalnije, što dovodi do općenitog slabljenja porodice. Modernizacija, posebno industrijalizacija, nije uvijek negativno djelovala na porodicu.

Bosanskohercegovačka porodica je, zbog agresije, prošla kroz specifične faze svog razvoja. Povećan je broj jednoroditeljskih porodica, mobilnosti porodica i mijenjanja mjesta prebivališta. Ipak, ona se kao institucija održala. Porodica u bosanskohercegovačkom društvu je na neki način razdrobljena kao i samo društvo. Nestala je stara tradicionalna porodica i to u kratkom roku i sa uslovima diktiranim velikim konfliktom. Iako je tradicionalna porodica u BiH danas u raspadu a industrijska u nastanku da se primjetiti da su ti procesi intenzivni i protivrječni sa mnogobrojnim negativnim refleksijama. Veliki je broj razvoda brakova, značajan broj napuštene djece ili djece bez roditeljskog staranja, slaba ili nejaka socijalna zaštita djece s posebnim potrebama itd. Za siromašna društva ti su problemi još veći jer je procenat vjerovatnoće za promjenu tog statusa veoma mali. Pored naznačenog, kad govorimo o porodici u savremenom bosanskohercegovačkom društvu, čini se razložnim naglasiti i sljedeće: evidentno je da su „erodirale“ neke njene ključno važne uloge, kao što je socijalizirajuća-odgojna, ekonomsko-zaštitna, te emotivno-identifikacijska funkcija. S druge strane, ovdašnje društvo još nije spremno da na sebe preuzme ono što je do sada



dominantno bila „briga porodice“, kako u socijaliziranju ličnosti, odnosno oblikovanju sistema vrijednosti kod djece, tako i u njihovom ekonomskom i socijalnom zbrinjavanju. Na taj način dobili smo “vakum- područje“ koga popunjava: ulica, vršnjaci, mediji, uključujući i svakovrsne internetske sadržaje, nerijetko pogubne po mentalno-karakterni razvoj mladih osoba i tome sl.

Evidentno je da je BiH porodica već duže vremena u vrlo dubokoj krizi te da se trend njenog propadanja i dalje vrlo prepoznatljivo nastavlja. Sve se to događa pred očima bh političkih elita koje su poptuno nezainteresirane za ovaj vrlo opasan društveni fenomen koji može biti od sudbonosnog značaja da daljnji razvoj BiH društva. Savremena porodica prolazi kroz velike promjene, pogotovo unutar patrijarhalnih zajednica u koje spada i bosanskohercegovačko društvo.

Iako se, zbog nedavnog rata i poratne devastacije, u savremenom bosanskohercegovačkom društvu desila nagla i šokantna promjena njegove strukture, uključujući i porodični sistem, sa radikalnim padom nataliteta i porastom mortaliteta, umjesto jedne prirodne, postepene demografske tranzicije koja je, prema stručnim ekspertizama trebala trajati okvirno sve do 2025. godine i to uz pozitivan prirast stanovništva, te postepeno povećanje starosnih kategorija u ukupnoj populaciji, kao i lagano smanjenje prosječnog broja članova domaćinstva, evidentno je da je ovdašnja porodica još uvijek zadržala određene pozitivne karakteristike patrijarhalnih društava. To nikako ne znači da je ovdje moguće zaustaviti u svijetu već uveliko prisutni trend promjene porodičnih sistema, odnosno transformacije ne samo patrijarhalne porodice u nuklearnu, nego i neke dodatne promjene unutar ove druge, koje se odvijaju na fonu planetarno preferirajućeg liberalizma i individualizma. Ali, valja se zapitati: što je u tim procesima doista dobro i kako ga, kao takvog, ugraditi u ovdašnju demografsku tranziciju, a šta, opet, spada u loša iskustva i kako ih izbjeći? Kažu da se pametni uče na tuđim greškama, a oni koji to nisu, na vlastitim. Jedno je ipak sigurno. Nema dragocjenijeg resursa od ljudskog. Samo zapuštena društva ne misle da je tako. Tako da sa sigurnošću možemo reći da hipoteza postavljena na početku rada koja glasi: **“Proces globalizacije je donio mnoštvo promjena unutar samog okvira porodice kao i strukture njenih članova”**, je potvrđena uveliko.

## Literatura

1. Aganović A., Miftari E., Veličković M. (2015). „*Žene i politički život u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini*”, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba Agencija za ravnopravnost spolova BiH.
2. Cifrić I. (1994). „*Napredak i opstanak – Moderno mišljenje u postmodernom kontekstu*”. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
3. Cvrtnjak, I., Miljević-Ridički, R. (2013). „*Očevi nekad i danas*”, *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*
4. Čondić, A. (2009), „*Život u slobodnim vezama i ženidba na pokus – kršćani u gradskim ženidbama*”, *Diaconvensia*
5. Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2006), „*Psihologija braka i obitelji*”, Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga.
6. Dencik, L. (1989.) „*Growing Up in the Post-Modern Age: On the Child's situation in the Modern Family and on the Position of the Family in the Modern Welfare State*”. *Acta Sociologica*, 32, 155-180
7. Elkind, D. (1995.) „*The new family imbalance*”, London, Harvard University
8. Fočo, S. (2000.). „*Sociologija*”, Zenica, Dom štampe
9. Gidens A. (2005). „*Odbjegli svijet – Kako globalizacija oblikuje naše živote*”. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
10. Giddens A., (2007.), „*Sociologija*”, Zagreb, Nakladni zavod Globus
11. Haralambos, M. Holborn M. (2002.), „*Sociologija*”, Zagreb, Golden Marketing
12. Hooper, C., Gorin, S., Cabral, C., Dyson, C. (2007.). „*Living with hardship: the diverse experiences of families in poverty*”. New York: The Frank Buttle Trust.
13. Janković J., (1996.), „*Obitelj u fokus*”, Zagreb, Alinea
14. Janković, J. (2007.), „*Rječnik djeteta – odrasli: tumač dječjeg svijeta odraslima*”, Zagreb: Etcetera d.o.o
15. Jurčević Lozančić, A., & Kunert, A. (2015.), „*Obrazovanje roditelja i roditeljska pedagoška kompetencija, teorijski i praktički izazovi. Metodčki obzori: časopis za odgojnoobrazovnu teoriju i praks*”, 10(22), 39-48.
16. Juul, J., (1996.), „*Vaše kompetentno dijete*”, Zagreb, Naklada OceanMore
17. Ljubetić, M. (2006.), „*Obitelj u povijesnom i suvremenom kontekstu*”, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet
18. Maleš, D. i Kušević, B. (2011.), „*Nova paradigma obiteljskog odgoja*”. Zagreb: FF PRESS.

19. Maleš D. (1988.), "Obitelj i uloga spola", 1988. Zagreb: Školske novine
20. Mladenović, M. (1988.). "Sociologija porodice", Beograd, 1988. Savremena administracija
21. Milić A. (2007.), "Sociologija porodice: kritika i izazovi", Beograd, Čigoja štampa, 2007.
22. Miliša, Z. (2014.). "Šok današnjice", Osijek: Filozofski fakultet.
23. Newland, L. A., Coly, D. C. (2010). *Fathers' role as an attachment figures: an intervju with Sir Richard Bowlby. Early Child Development and Care*, 180(1-2), 25-32.
24. Nikodem, K., Aračić, P. (2005.), "Obitelj u transformaciji", Zagreb: Golden Marketing - Tehnička knjiga
25. Nimac, D. (2010.). "(Ne)mogućnosti tradicijske obitelji u suvremenom društvu. *Obnovljeni život*", 65(1), 23-35.
26. Parsons T. Family (1955.), "Socialization and Interaction Process", London, Routledge
27. Pašalić-Kreso A. (2004.), "Koordinate obiteljskog odgoja – Prilog sistemskom pristupu razumijevanja obitelji i obiteljskog odgoja". Sarajevo: JEŽ, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
28. Peco, A., (2018.), "Bosanskohercegovačka porodica na rasrčku", Mostar, Nastavnički fakultet Univerziteta, "Džemal Bijedić".
39. Puljiz, V. (1994). "Socijalna politika i obitelj", *Revija za socijalnu politiku*, 1 (3), 237 – 244.
30. Rosić, V., Zloković, J. (2002). "Prilozi obiteljskoj pedagogiji", Rijeka: Graftrade.
31. Spahić-Šiljak Z. (2007.), "Žene, religija i politika", Sarajevo, Bookline d.o.o Sarajevo
32. Spajić-Vrkaš, V., Kukoč, M., Bašić, S. (2001.). "Interdisciplinarni rječnik: obrazovanje za ljudska prava i demokraciju", Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO.
33. Šijaković, I. (2007.), "Kuda ide savremena porodica?", Banja Luka
34. Šijaković I. (2008). "Sociologija – Uvod u razumijevanje globalnog društva, treće dopunjeno izdanje". Banja Luka: Univerzitet u Banja Luci, Ekonomski fakultet.
35. Tamis-LeMonda, C. S. (2015). Foreward. U: J. L. Roopnarine (ur.) *Fathers across cultures: the importance, roles, and diverse practices of dads* (pp. xi). California: ABC-CLIO, LLC.
36. Young M, Willmot P. (1973.), "The symmetrical family", New York, London, Routledge & K. Paul

